

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

EL TREBALL TÈXTIL
DURANT LA PRIMERA EDAT DEL
FERRO AL NORD-EST DE LA
PENÍNSULA IBÈRICA
DES DE LA PERSPECTIVA
DE L'ARQUEOLOGIA DEL GÈNERE.
EL CAS DEL COMPLEX SANT JAUME

TREBALL FINAL DE GRAU D'ARQUEOLOGIA

CURS 2018/2019

MARIA TORTRAS

NIUB: 16832126

Prehistòria i Protohistòria

Tutor: David Garcia i Rubert

“Since textiles are so strongly connected to individuals, to cultures and to their technologies and economies, it is essential to embed textile research in the wider interpretations of human societies and their history. Textiles express who we are and, therefore, allow us to get very close to an individual: they express the tastes and affiliations of their wearers. A textile, however, is also a result of choices taken at every stage of its production by its maker(s), of available resources, and the level of technology achieved. In this respect, textile research is much more than the study of textiles.” (Andersson Strand et al., 2010: 165)

“Gender is a major structuring principle in social life, and our engendered past must make use of this in concept to understand social process and social change in ways analogous to ways we use class and faction” (Costin, 1996: 112)

RESUM:

El treball tèxtil ha estat generalment atribuït al gènere femení, i malauradament moltes vegades, sense criteris científics. Aquesta atribució acrítica s'accentua en l'estudi de societats que manquen tant de registre escrit com d'iconogràfic. En aquest treball, amb l'ajuda de l'arqueologia tèxtil i l'arqueologia del gènere, intentarem identificar qui teixia al Complex Sant Jaume. Analitzades les possibilitats que tenim d'atribució sexual, ens acabarem centrant en la comparació etnogràfica.

Paraules clau: arqueologia tèxtil, arqueologia del gènere, divisió sexual del treball, etnografia, protohistòria.

ABSTRACT:

The textile manufacturing has been considered a feminine work, unfortunately most of the times without scientific judgement. That's emphasised in societies without writing or iconographic evidence. In this work, based on textile archaeology and the archaeology of gender, we are going to try to identify who weave in the Sant Jaume Complex. Analysed the different possibilities of sexual attribution, we are going to focus on the ethnographic analogy.

Key words: textile archaeology, archaeology of gender, sexual division of labour, ethnography, protohistory.

AGRAÏMENTS

En un primer moment, tenia molt clar que no volia tenir un apartat dedicat als agraïments. Preferia fer aquesta part en persona, individualment, amb totes i cadascuna de les persones que m'havien ajudat. Per a mi, aquesta era la manera de complir la funció dels agraïments. Acabant de redactar el treball però, m'he vist amb l'obligació de deixar constància i per escrit l'ajuda que he rebut i fer homenatge a les persones que s'han implicat i m'han ajudat a fer-lo.

En primer lloc, vull agrair al GRAP que m'hagi donat l'oportunitat de fer el treball sobre el Complex Sant Jaume i que m'hagi ajudat en tot el que han pogut. A la Marta, per oferir-se i ajudar-me a buscar un tema pel treball quan estava perduda. A la Laura, que ha posat a la meua disposició tot el seu coneixement sobre l'arqueologia tèxtil i el conjunt de pesos de teler del Complex Sant Jaume. Gràcies també per, quan m'he sentit desubicada i he necessitat un camí a seguir, haver sapigut marcar-me'l.

Vaig començar el curs tenint una formació mínima en l'arqueologia del gènere. Gràcies a la Dra. Dolors Molas, que m'ha proporcionat una bibliografia essencial per al coneixement d'aquesta disciplina, he pogut realitzar l'estudi que presento en aquest treball. Gràcies també pels debats, per deixar-me conèixer els teus punts de vista, gràcies per donar-me a conèixer aquesta meravellosa disciplina.

Un cop redactat el treball, el vaig enviar a la meua família. Gràcies pare, Tere i Victor, per oferir-vos a proporcionar-me totes les correccions que se us acudissin, encara que alguns no us l'hagueu llegit sencer, s'agraeix igualment. Sobretot a tu Tere, per aportar la teua visió professional i fer que aquest treball estigui redactat en el català més correcte.

Per acabar, no puc deixar-me al tutor, David, no puc estar-ne més agraïda. Gràcies per escoltar-me quan venia al teu despatx i exposava tots els dubtes, incerteses i problemes que tenia; posteriorment, m'ordenaves les idees perquè les pogués administrar i plasmar en el meu treball. Entrava nerviosa, aclaparada, amb un embolic de dubtes i incerteses i en sortia amb el cap clar, motivada i amb ganes de seguir treballant en el projecte. Gràcies per implicar-te sempre que ho he necessitat i, sobretot i el més important, gràcies per fer-me creure en aquest treball.

SUMARI

1.	Introducció.....	5
2.	Objectius.....	6
3.	Metodologia.....	7
4.	Estat de la qüestió.....	8
4.1.	Estat de la qüestió sobre l'arqueologia del gènere.....	8
4.2.	Estat de la qüestió sobre l'arqueologia del món tèxtil.....	11
5.	El treball tèxtil.....	14
6.	El Complex Sant Jaume.....	17
6.1.	Organització sociopolítica.....	22
7.	Evidències del treball del tèxtil al Complex Sant Jaume.....	23
7.1.	Moleta del Remei.....	23
7.2.	La Ferradura.....	23
7.3.	Sant Jaume.....	25
7.4.	Descripció dels pesos de teler.....	26
8.	Anàlisi.....	27
8.1.	Anàlisi socio-política del registre: què signifiquen els elements del tèxtil del CSJ en clau política?.....	27
8.2.	Anàlisi del registre des de la perspectiva de l'arqueologia del gènere: homes, dones, o homes i dones davant dels telers del CSJ?.....	28
8.2.1.	Registre funerari.....	29
8.2.2.	Registre escrit i iconogràfic.....	30
8.2.3.	Anàlisi des de la perspectiva etnològica.....	31
9.	Discussió.....	44
10.	Conclusions.....	48
11.	Bibliografia.....	51
12.	Webgrafia.....	59

1. INTRODUCCIÓ

A l'hora de plantejar-me un tema per al Treball de Fi de Grau, l'objectiu principal era que fos un estudi en relació a l'arqueologia del gènere. El segon punt que havia de complir era que fos sobre la residència fortificada de la primera edat del ferro, Sant Jaume (Alcanar, Montsià), un jaciment estudiat pel GRAP (Grup de Recerca en Arqueologia Protohistòrica, Universitat de Barcelona) i que conec prou bé, per haver-hi anat a excavar durant tres anys consecutius i haver-hi ajudat en les tasques de laboratori.

Amb aquests dos objectius en ment, em vaig començar a formar en la disciplina de l'arqueologia del gènere. Mentre feia el curs *on-line* "Arqueología, Género y Mujeres" que ofereix la Universitat de Granada, vaig començar a llegir-me una sèrie d'articles recomanats per la Dra. D. Molas, de la Universitat de Barcelona. Va ser en aquest procés de formació que vaig poder llegir un article (González Marcén, Montón, & Picazo, 2007) que parlava de l'apropiació dels béns de consum i de la importància que tenen les activitats domèstiques en els canvis d'una societat i en el transcurs de la història. Aquest fet el podia comparar perfectament amb el Complex Sant Jaume (a partir d'ara, CSJ), un conjunt d'assentaments de la primera edat del ferro interrelacionats situats a les terres del Sénia, i la possible identificació, en aquest context, de l'apropiació de la producció tèxtil, un fet que ja va proposar el Dr. D. Garcia i Rubert en la seva tesi doctoral (Garcia i Rubert, 2005). Va ser aleshores que vaig poder definir el tema d'aquest TFG: estudiar el conjunt tèxtil de Sant Jaume des del punt de vista de l'arqueologia del gènere.

De forma acrítica i automàtica, s'acostuma a associar el treball tèxtil d'una comunitat a les dones. En alguns casos, tenim proves que confirmen aquesta associació dones-treball tèxtil. Un cas molt clar és el de la Grècia clàssica (Reeder, 1995; Williams, 1983). En altres casos, però, no hi ha res que ho provi. En aquest treball durement a terme la investigació pertinent per mirar d'explorar qui hi havia darrere els telers del CSJ.

A causa de la tipologia de les restes materials trobades (sobretot *pondera*¹) i de les dimensions i l'estructura dels jaciments, els assentaments que ens interessin per a l'estudi tèxtil són la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià), Sant Jaume i, de forma secundària, la Ferradura-els

¹ Pesos de teler. En singular, *pondus*.

Castelletes (Ulldecona, Montsià). És per aquest motiu que, a l'hora d'explicar el CSJ, ens centrarem sobretot en aquests tres jaciments, i farem tan sols una petita descripció de la resta.

2. OBJECTIUS

L'objectiu principal d'aquest treball és desenvolupar un estudi social del treball tèxtil al CSJ des de dues perspectives: la perspectiva política i la perspectiva de l'arqueologia del gènere. Val a dir, però, que el principal pes es posarà en la qüestió del gènere, veritable eix central del nostre treball, sent la perspectiva sociopolítica una circumstància que cal en tot cas explorar prèviament per tal de poder desenvolupar a continuació amb prou consistència la segona.

Com a part d'aquest estudi social, doncs, pretenem en primer lloc realitzar una síntesi de les evidències arqueològiques disponibles corresponents al treball tèxtil durant la primera edat del ferro al CSJ. D'aquesta manera, volem posar de relleu la importància que tenia el treball tèxtil per a la comunitat del CSJ així com també explorar posteriorment les eventuais implicacions d'això en l'àmbit sociopolític.

Per altra banda, l'objectiu anterior esdevé imprescindible per a atemptar posteriorment l'objectiu central del nostre treball, analitzar tota aquesta problemàtica a la llum de l'arqueologia del gènere. Com a plantejament general, i des d'una perspectiva teòrica ideal, això implicaria, entre d'altres aspectes, analitzar la possibilitat de distingir l'existència d'una divisió sexual del treball en les activitats tèxtils. I a continuació, i si això fos factible, el següent a fer seria, sempre en el pla teòric, establir a quin gènere s'associava cada activitat i, eventualment, també la possible participació dels individus infantils i de la gent gran. Un dels aspectes més cabdals de la nostra feina i d'aquest treball consisteix, de fet, en avaluar científicament fins a quin punt realment podem explorar totes aquestes qüestions amb els registres arqueològics que disposem en contextos protohistòrics, ja sigui en un o altre sentit, partint de la idea que actualment la majoria investigadors i investigadores estan realitzant aquestes atribucions continuadament, però sense emprar la metodologia adient per a fer-ho correctament i actuant, en certa mesura, de manera científica.

Les tasques que realitza una persona marquen, en part, la seva identitat social. El tipus de feina que algú realitza i els tipus de serveis o béns que ofereix al grup social ajuden a definir el paper i la posició que té en aquella societat. Sobretot en societats complexes, l'estatus i el prestigi deriven moltes vegades precisament d'aquest treball que un aporta al grup social (Costin,

1996). Com a exemple relacionat amb el treball tèxtil, sabem que en la Grècia clàssica el tèxtil era un indicador de prestigi de l'elit.

Per altra banda, com diu Costin, el gènere és un principi estructurador de la vida social. Per tant, cal tenir en compte aquesta variant per a poder entendre els processos i els canvis socials. Tot i que el gènere no sempre determina el tipus de divisió del treball d'un grup social, acostuma a tenir-hi una importància cabdal (Costin, 1996).

És per aquests dos motius, per la importància de les tasques que es desenvolupen en una societat (concretament, el treball tèxtil) i per la importància que hi té el gènere a l'hora d'organitzar-les, que volem analitzar-les al CSJ.

Com hem apuntat abans, amb aquest treball també pretenem fer una reflexió crítica respecte l'habitual atribució acrítica i directa del tèxtil al gènere femení, cosa que des de l'arqueologia s'ha fet, i es fa encara, moltes vegades. A través d'aquest treball, volem posar en relleu les possibilitats reals de treure determinades conclusions en clau de gènere a l'hora d'explicar determinats contextos arqueològics i, molt especialment, els protohistòrics.

Com a exemple d'aquesta atribució acrítica, podem posar un article que parla del Castellet de Bernabé (Llíria, País Valencià). En aquest, l'autor apunta que "*La omnipresencia de la actividad textil (...) permite cuantificar la presencia femenina en un 80% del espacio de la casa*" (Guérin, 1999: 90-91). Com a prova de l'atribució femenina al treball tèxtil, en aquest cas en període ibèric, els autors argumenten que "*la literatura Antigua, las mitologías mediterráneas y la antropología identifican como de dominio femenino y asociado a los espacios domésticos.*" Sense cap més explicació ni cap cita bibliogràfica, ho donen per vàlid, la qual cosa, *per se*, és errònia i acientífica. Com aquest exemple en podríem posar una infinitud, pràcticament de qualsevol període pre i protohistòric. Així doncs, creiem necessari realitzar aquesta reflexió crítica per a poder esbrinar quines possibilitats reals tenim, des d'una perspectiva metodològica pròpiament científica, d'esbrinar la divisió sexual del treball tèxtil en un context d'estudi protohistòric com és el del cas que aquí presentem.

3. METODOLOGIA

Per dur a terme aquest estudi, en primer lloc hem encetat el procés de formació tant en la disciplina de l'arqueologia del gènere com en la de l'arqueologia tèxtil. Hem procedit, per tant, a la lectura de nombrosos articles i llibres sobre aquests aspectes. De manera particular, a més,

en el cas de l'arqueologia del gènere, hem realitzat el curs *on-line* “Arqueología, Género y Mujeres”, impartit per la Universitat de Granada. Els objectius d'aquest curs són: analitzar els aspectes teòrics i metodològics que han marcat la investigació sobre les dones i les relacions de gènere del passat; reflexionar sobre conceptes com l'espai, el temps o la tecnologia; conèixer les estratègies d'investigació, i estudiar les pràctiques de difusió i comunicació del patrimoni i els resultats de la investigació arqueològica. Tant l'arqueologia del gènere com l'arqueologia tèxtil són dues subdisciplines molt concretes, sobre les quals no hem rebut formació en el marc del Grau d'Arqueologia. És per aquest motiu que resultava especialment important fer aquest primer pas previ de formació.

En aquest procés autodidacte de formació, hem estudiat cadascuna de les possibilitats que ofereix l'arqueologia del gènere per dur a terme un estudi social del treball tèxtil. En aquest cas, es constata que en contextos com el nostre, es disposa generalment de tres possibles vies d'estudi: el registre antropològic, el registre escrit i iconogràfic i la comparació etnogràfica.

Hem estudiat, doncs, les possibilitats que tenim de seguir cadascuna d'aquestes vies d'estudi i hem aprofundit en les que podem aplicar al nostre cas d'estudi particular, el Complex Sant Jaume. Aquesta tasca l'hem feta, sobretot, llegint articles que reflecteixen aquestes vies d'estudi. Quan ho hem considerat necessari, hem consultat el registre arqueològic, ja siguin les pròpies estructures arquitectòniques com les restes mobles, distribució espacial d'aquestes, etc.

4. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

4.1. ESTAT DE LA QÜESTIÓ SOBRE L'ARQUEOLOGIA DEL GÈNERE

L'arqueologia del gènere neix arran de la segona onada del moviment feminista del s. XX i agafa força sobretot als Estats Units i a Escandinàvia (Noruega i Suècia, bàsicament). Un dels primers articles que surt a la llum és “*Were they all men?*” (Bertelsen, Lillehammer, & Næss, 1987), resultat d'un *workshop* dut a terme a Noruega el novembre de 1979. També cal destacar l'article “*Archaeology and the Study of Gender*”, de Margaret W. Conkey i Janet D. Spector (Conkey & Spector, 1984), en què les autores expliquen els motius pels quals l'arqueologia hauria d'incorporar el gènere en el seu discurs, i posen exemples que expliquen com s'han seguit els estereotips en la recerca arqueològica, alhora que proposen futures vies d'estudi per evitar aquest biaix.

A partir d'aquell moment, l'interès d'una part de les investigadores augmenta i comencen a organitzar-se trobades. Cal destacar la *Wedge Conference* a Carolina del Sud, que es duu a terme el 1988 i donarà lloc al llibre *Engendering Archaeology* (Gero & Conkey, 1991), un referent de l'arqueologia del gènere.

A Espanya, el primer article que es publica referent a aquest tema és de l'any 1989 (Sanahuja & Picazo, 1989). En un primer moment, es basa tan sols a intentar introduir les dones en el discurs científic. En aquest intent, veiem com es cometien els mateixos errors que es criticaven (Sánchez Romero, 2005). Per exemple, es va intentar donar un paper rellevant a les dones en l'àmbit econòmic quan, com bé defensa Margarita Sánchez, "*la forma en la que una sociedad entiende las actividades de sus miembros depende de las negociaciones entre sus componentes*" (Sánchez Romero, 2005: 17), és a dir, no del valor que nosaltres hi donem en el present.

Anys més tard, el 1992, se celebra la *Reunión de Arqueología Teórica* (Colomer *et al.* 1992) a Santiago de Compostel·la, amb una sessió anomenada *Arqueología y Mujeres*. El 1999 es publica el primer llibre peninsular sobre arqueologia i feminisme (Colomer *et al.* 1999).

Arran d'aquell primer article de l'any 1989, l'arqueologia del gènere ha agafat molta força i s'han publicat articles de tot tipus. Per fer-ne tan sols una lleu pinzellada direm que s'ha parlat sobre el biaix sexista i androcèntric del discurs arqueològic i del llenguatge utilitzat en aquest discurs; s'han revaluat els conceptes de temps, espai i identitat personal; també s'ha revaluat el registre funerari; s'ha visibilitzat el treball de les dones tant en el passat com en el present en tant que arqueòlogues i s'ha reflexionat sobre l'arqueologia feminista, el gènere i les dones (Montón & Lozano, 2012).

Cal destacar l'estudi engegat per investigadores de la Universitat Autònoma de Barcelona als anys 90 entorn de les activitats de manteniment (Picazo, 1997). Les defineixen com les "*tareas que procuran el sostenimiento y bienestar de los miembros del grupo social, desde el nacimiento y a lo largo del ciclo vital de cualquier persona*" (González Marcén & Picazo, 2005: 143). Proposen l'ús d'aquest terme, més neutre, per evitar les connotacions que comporta el terme *activitats domèstiques*. Entre altres aspectes, això ha permès posar el punt de mira en dinàmiques socials de llarga duració i avaluar des d'una altra perspectiva els períodes de transició històrica (Montón & Lozano, 2012). Pel que fa al teixit, però, aquestes investigadores l'inclouen com a activitat de manteniment. Segons altres autores, no hauria de ser així, ja que la seva importància en els nivells de producció generalment va més enllà de l'autoconsum

(Ruiz de Haro, 2017: 55). Segons aquesta autora, el fet d'incloure la producció tèxtil dins de les activitats de manteniment fa que no es duguin a terme estudis ben contextualitzats i que es facin des d'una tendència ginocèntrica allunyada de la realitat.

Amb l'arribada del nou mil·lenni i a escala internacional, hi ha hagut una tendència a revisar el recorregut dut a terme per l'arqueologia del gènere. Un exemple és l'article de Sørensen (Sørensen, 2000), on critica que hi hagi hagut un recorregut més teòric que no pas pràctic. Altres autores aposten per aplicar la perspectiva de gènere a altres períodes i no només a la prehistòria i a l'època antiga, com s'havia fet fins ara (Brubaker & Smith, 2004).

A Espanya, tot i que l'arqueologia des d'una perspectiva feminista ha agafat molta força, hi segueix dominant, de manera general, una manera de fer arqueologia que manté una visió historicista i descriptiva, cosa que no permet incorporar cap tipus de debat antropològic ni social del passat. En aquest marc, és difícil incorporar-hi una forma de fer arqueologia que busca precisament la interpretació des d'un punt de vista social, com pot ser la reflexió sobre les relacions entre els diferents gèneres.

Actualment, gràcies a les reflexions epistemològiques i a l'autocrítica de l'arqueologia sorgida des del moviment feminista, ens trobem amb dos tipus d'arqueologies que les investigadores no es posen d'acord a definir: l'arqueologia del gènere i l'arqueologia feminista. Segons Marta Cintas, la diferència està en el seu objectiu (Cintas, 2012). L'arqueologia feminista defensaria la reconfiguració total de la forma de fer arqueologia per poder adquirir un coneixement més fidedigne de la realitat passada. “*La arqueología feminista no ha buscado integrarse en las arqueologías mainstream, sino que ha perseguido su transformación*” (Aranburu *et al.*, 2018: 11). L'arqueologia del gènere, en canvi, no defensaria un canvi en la ciència arqueològica, sinó la incorporació del gènere com una categoria més a analitzar. Segons aquesta diferenciació, és l'arqueologia del gènere la que ha trobat un lloc en la normativitat acadèmica. L'arqueologia feminista, per contra, ha quedat més relegada a la crítica de la pràctica científica de l'arqueologia *mainstream* i a qüestionar-ne l'objectivitat.

En un altre article, en canvi, Margarita Sánchez parla de l'arqueologia feminista per referir-se als primers passos de l'arqueologia del gènere dels anys 70-80, en què es buscava sobretot incloure les dones en el discurs arqueològic. L'arqueologia del gènere la presenta com la forma de fer arqueologia en què s'entén el gènere com un terme divers i ampli que canvia en l'espai i en el temps (Sánchez Romero, 2005).

Com que trobem diverses definicions que posen èmfasi en diferents aspectes, és necessari exposar el nostre posicionament en aquest treball quan ens referim a l'arqueologia del gènere. Des del nostre punt de vista, aplicar l'arqueologia del gènere comporta incloure en el discurs arqueològic tot tipus d'identitats de gènere i d'edats.

La identitat de gènere és la “*propia adscripción (...) de un individuo y la adscripción que otros hacen de él o ella a una o varias categoría(s) de género específica(s) sobre la base de la diferencia sexual socialmente percibida*” (Sánchez Romero, 2005: 14). Com que és quelcom socialment percebut, la identitat de gènere varia en el temps i en l'espai. Així doncs, no podem pretendre, per exemple, parlar de dones en la societat ibèrica tal com concebem actualment el que suposa ser dona.

Seguint aquesta mateixa línia, hem d'estar oberts a altres identitats de gènere que no siguin només home/dona. Malauradament, amb el registre del que disposem, es fa molt difícil la tasca d'indagar en aquest aspecte en concret, és a dir, en saber els tipus de gènere que concebia la societat que estudiem. Així doncs, davant la necessitat d'establir uns gèneres concrets per poder fer una atribució sexual del treball tèxtil, nosaltres acceptem la divisió binària d'home/dona, tot i sent conscients que hi ha la possibilitat que, durant la primera edat del ferro, al CSJ, no fossin aquests els gèneres que concebessin.

També pretenem incloure en el discurs la variant de l'edat, és a dir, parlar de gent gran i de nens i nenes. En primer lloc, perquè la forma concreta com es comprèn la identitat sexual pot variar segons el grup d'edat al qual es formi part (Sánchez Romero, 2005: 24). En segon lloc, perquè tradicionalment s'han invisibilitzat en l'anàlisi aquests grups.

Un altre punt a debatre és la forma de fer el discurs arqueològic, ja que fins ara s'ha fet enaltint els valors de la *masculinitat hegemònica*, és a dir, la individualitat, el poder, la raó, l'autocontrol, la violència, el canvi, el creixement tecnològic i la competitivitat. Cal incloure altres variants i donar importància a altres valors com poden ser la racionalitat, la interdependència, l'estabilitat, la perdurabilitat, la permanència i la recurrència en el transcurs de la història (Montón & Lozano, 2012: 166).

4.2. ESTAT DE LA QÜESTIÓ SOBRE L'ARQUEOLOGIA DEL MÓN TÈXTIL

L'arqueologia tèxtil és una subdisciplina que estudia la producció tèxtil en clau tecnològica, social i econòmica, a partir de la metodologia arqueològica (Ruiz de Haro, 2017: 6, 37).

A Europa trobem diversos equips d'investigació o projectes centrats exclusivament en la producció tèxtil i s'ha avançat bastant en aquesta subdisciplina. Un exemple és el *Centre for Textile Research* (CTR), fundat el 2005 per la *Danish National Research Foundation*. Actualment és un centre de recerca integrat dins el *Saxo Institute* de la Universitat de Copenhagen. Està format per un comitè internacional i pretén posar els teixits en el centre de la investigació, fer-los visibles i promoure la interdisciplinarietat. Les integrants publiquen de forma continuada treballs amb molt bona base tècnica i científica. Podem destacar els estudis de Marie-Louise B. Nosch, centrats sobretot en Grècia (Nosch, 2000, 2001); d'Eva Andersson, que estudia la cultura vikinga (Andersson 2007, 2010; Andersson & Mannering, 2016), o de Margarita Gleba, que actualment lidera el projecte "*Production and Consumption of Textiles in the Mediterranean from 1000 to 500 BCE (PROCON)*" (Gleba 2008), del qual en parlarem a continuació. A part, el CTR organitza seminaris, cursos, *workshops* i congressos sobre el tema. Entre d'altres, podem destacar el primer congrés internacional dedicat exclusivament als teixits en el món antic, celebrat l'any 2003 a Suècia i Dinamarca. La publicació de les seves actes (Gillis & Nosch 2007) s'ha convertit en un volum de referència. Un altre *workshop* a ressaltar és el que es va celebrar el 2009 a Copenhagen sobre terminologies tèxtils en el món antic (Michel & Nosch, 2010).

Pel que fa al cas específic del projecte PROCON, liderat pel *McDonalds Institute for Archaeological Research* de la Universitat de Cambridge i, com hem dit, amb Margarita Gleba com a investigadora principal, cal dir que el GRAP hi ha col·laborat, en disposar del conjunt protohistòric de pesos de teler més important del nord-est de la península Ibèrica. L'objectiu del projecte és explorar el rol jugat per la producció tèxtil i l'ús dels teixits en la formació de les primeres societats estatals. Geogràficament, se centra en el Mediterrani europeu i, cronològicament, se situa entre el 1000 aC i el 500 aC.

Cal remarcar també un projecte iniciat el 2009 per la Universitat de Pàdua, anomenat TRAMA (*Textiles in Roman Archaeology: Methods and Analysis*) (Tricomi, 2014), que té dos objectius principals: documentar totes les restes relacionades amb el treball tèxtil trobades a l'antiga Venècia i estudiar els aspectes tecnològics, econòmics, socials i ideològics de l'activitat tèxtil.

Segons Irene Good, durant els últims 20 anys els estudis en aquesta subdisciplina han millorat i augmentat exponencialment, gràcies al fet d'haver estat integrats en el debat arqueològic (Good, 2001). També s'han inclòs en la història de les tecnologies (Barber, 1991, 1999; Crowfoot, Pritchard, & Staniland, 1992; Drooker & Webster, 2000; Jørgensen, 1992, 1999;

Walton & Wild, 1990); en la història de l'estètica (M. Adovasio, 2000; Anawalt, 1997, 1998; Barber, 1999; Rubinson, 1990); en estudis paleoeconòmics (Brumfiel & Earle, 1987; Costin, 1993; Jakes & Ericksen, 1997); estudis de gènere (Brumfiel, 1991; Costin, 1995, 1996); de divisió del treball (J. M. Adovasio, Hyland, & Soffer, 2000; M. Adovasio, Hyland, & Soffer, 1998, 2000), de producció (Brumfiel, 1996; Chapman, 1982; Costin, 1990, 1995, 1998; Kuttruff, 1988; Sheratt, 1981) i d'obtenció de fibres tèxtils (Janaway & Coningham, 1995; McCarrison, 1997).

Un altre gran avenç en l'arqueologia tèxtil ha estat la incorporació de noves tècniques analítiques en l'estudi dels teixits. En destaquen la Microscòpia Electrònica de Rastreig (MER o SEM) per identificar els tipus de fibres; l'espectroscòpia de Raigs X, en el cas de disposar de teixits mineralitzats; o els estudis d'ADN, per diferenciar les espècies d'animals (Andersson et al., 2010:155-159).

A Espanya els estudis són més escassos. En general, disposem de poques publicacions, que, a més, tenen uns índexs d'interès molt baixos (Ruiz de Haro, 2017). Normalment, es tracta d'estudis merament descriptius sense contextualització ni anàlisi funcional o simbòlica. L'excepció és Carmen Alfaro Giner, la gran especialista en arqueologia tèxtil a nivell peninsular. També cal destacar el *Purpureae Vestes*, un congrés que no s'organitza anualment, però del qual se n'han fet cinc trobades des del 2002 (Alfaro, Wild, & Costa, 2004; Ortiz et al. 2016).

Amb aquesta exposició podem veure que s'han desenvolupat més estudis al nord d'Europa que no pas a la península Ibèrica. Aquesta diferència es pot explicar per la diferència de registre. En el nostre cas, tret de casos molt excepcionals, l'acció del clima i els tipus de sòl no permeten la conservació del teixit, a diferència del que passa a d'altres regions. Es poden donar diferents condicions que permetin la conservació del teixit. Pot produir-se degut a la dessecació per l'exposició a climes molt àrids i secs, o també per l'alta presència de sal, entorns inundats o contextos de congelació. Altres vegades és gràcies a l'acció humana, que es preserven, com en el cas de l'exposició al foc, que dona lloc a teixits carbonitzats; també pel fet d'haver estat en contacte amb objectes metàl·lics, cosa que provoca la mineralització del teixit (Andersson Strand et al., 2010: 152).

Com que és poc habitual que es donin aquestes condicions a la península Ibèrica, les úniques restes que ens queden són normalment els pesos de teler, les agulles, fusaioles i, amb molta sort, les empremtes, cosa que no ha motivat l'interès dels investigadors i de les investigadores.

Sembla però, que la tendència va canviant. En els últims anys ja s'han publicat, almenys, dues tesis centrades en l'activitat tèxtil (Garcia Ventura, 2012; Ruiz de Haro, 2017). La primera, titulada *El trabajo y la producción textil en la Tercera Dinastía de Ur*, se centra en el registre escrit buscant explicar l'organització social entorn de l'activitat tèxtil. La segona, *Presupuestos teóricos para una Arqueología Textil. Artes y tecnologías textiles en el Mediterráneo Occidental durante el Bronce Final-Hierro I*, com bé s'indica en el títol, busca establir unes bases teòriques sòlides per dur a terme una bona investigació a través de l'arqueologia tèxtil.

Un cop exposat tot això, apuntem que, en aquest treball, aquesta subdisciplina no tindrà tant de pes com l'arqueologia del gènere. En el nostre estudi es busca estudiar únicament i exclusivament l'aspecte social, ja que el punt de vista tècnic ha estat desenvolupat prèviament per una investigadora del GRAP, Laura Álvarez (Álvarez *et al.*, en premsa). D'altra banda, l'extensió necessàriament limitada del treball tampoc ens permet ampliar més el cas d'estudi.

5 EL TREBALL TÈXTIL

Les fibres que s'utilitzen per teixir poden ser vegetals com el lli o d'origen animal com la llana. Sigui quina sigui la fibra que s'utilitzi, el primer que cal fer és extreure'n les fibres. En el cas de les fibres vegetals, es recol·lecten i es treuen les llavors. Seguidament, es deixen les tiges en remull per facilitar la posterior separació de la fibra i l'escorça. Normalment, aquest és un procés que es fa fora de l'assentament, ja que desprèn una olor molt forta. Seguidament, es deixen assecar les tiges i és colpegen amb una maça per a poder separar l'escorça de la fibra tèxtil (Fig. 1). A continuació, s'acaben de treure les últimes restes d'escorça amb un ganivet o raspall amb dents metàl·liques (Fig. 1). És aleshores quan es poden pentinar les fibres.

Fig. 1 Procés de colpejat de les tiges i última neteja de les fibres amb un ganivet, abans de pentinar-les. Font: Andersson & Mannering, 2016.

En el cas de la llana, cal esquilar primer l'ovella. Seguidament, es pot filar la llana directament, tot i que el més habitual és pentinar-la primer per a treure'n la brutícia i els nusos i facilitar així el posterior filat. Si es neteja abans de filar cal afegir-li greix, ja que això ajuda a que les fibres s'uneixin per a conformar el fil.

Un cop preparades les fibres, es procedeix a filar (Fig. 2). Aquest és un dels passos més importants, ja que determina la textura i la qualitat del producte final. Consisteix en fer girar les fibres perquè quedin unides en forma de fil. Per fer-ho s'utilitza un fus, a vegades acompanyat d'una fusaiola que pot ser de fusta, terra assecada al sol, ceràmica, pedra o os. Se li dona voltes al fus, alhora que es van estirant les fibres. La rotació sobre el seu propi eix fa que esdevingui fil.

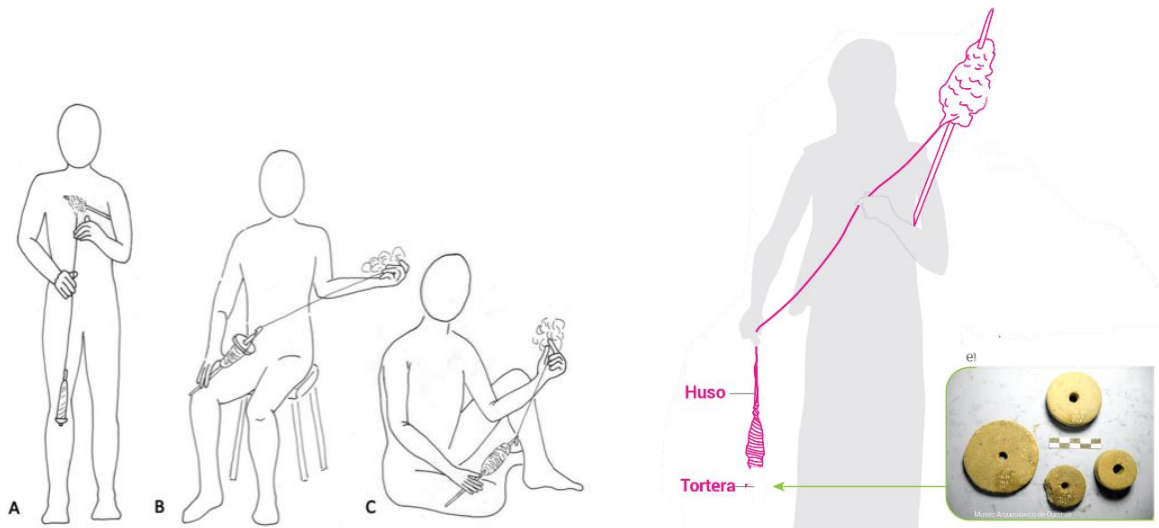

Fig. 2 A l'esquerra, diferents formes de filar. Font: Andersson & Mannering, 2016: 23. A la dreta, exemples de fusaiola i posició en el fus. Font: Concello de Cualedro, 2019.

El següent pas és el teixit en si. Es fa en telers, que poden ser de diversos tipus (Alfaro, 1984).

Un dels més senzills és el teler de plaques (Fig. 3), format per diverses plaques quadrades, triangulars, allargades o hexagonals. Aquestes plaques poden ser de fusta, os o qualsevol material dur i tenen petits forats als extrems pels quals passen els fils de l'ordit. S'utilitza per fer petites peces de tela, les vores de teixits o corda.

Un altre que també s'utilitza per petites peces de roba és el teler de reixeta (Fig. 3). Està format per diverses varetes planes de poca amplada, col·locades paral·lelament, fixades per dues varetes col·locades perpendicularment. Els fils es col·loquen alternadament entre parells i imparells: uns passen per uns forats que tenen les varetes al centre, els altres per les ranures que deixen entre sí les varetes. S'utilitza sobretot per fer vores de roba.

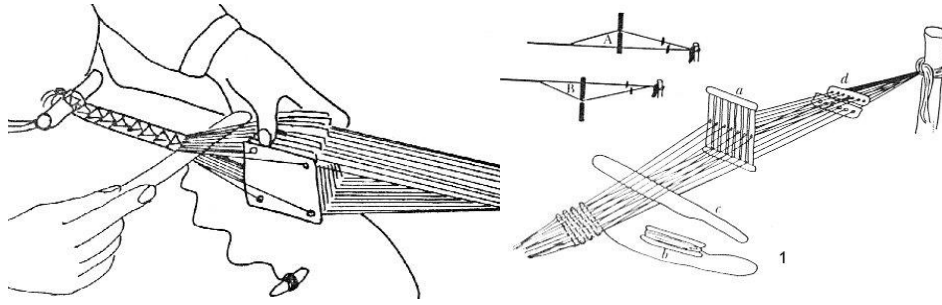

Fig. 3 Esquema d'un teler de plaques (esquerra) i d'un teler de reixeta (dreta). Font: Rafel, 2007.

El teler de marc o teler de quadre ja permet fer peces de roba de més envergadura (Fig. 4). Es tracta d'un teler vertical ja que l'ordit es col·loca en sentit vertical. Consta d'un marc de fusta amb dos peus fixats al terra i amb dues barres que tanquen el conjunt per dalt i per baix. És molt útil per tapisseria. Una variant d'aquest teler és el teler de terra, amb la mateixa estructura però en posició horitzontal i quatre peus que el subjecten.

Finalment, el teler vertical de pesos (Fig. 4), el més característic del món grecoromà (Alfaro, 1984: 94). Consisteix en dos peus drets de fusta, bastant gruixuts. La part superior es recolza contra una paret per tenir una mínima inclinació. Ambdós peus s'uneixen per una barra de fusta que serveix tant per aguantar l'ordit com per enroscar-hi la tela ja confeccionada. Els fils de l'ordit se separen entre parells i imparells per una petita barra de fusta. Aquests es mantenen en tensió gràcies als pesos de teler. Molt probablement, els fils no passaven directament per l'orifici dels *pondera*, sinó que es feia un anell de corda, pel qual podien passar amb més facilitat el conjunt de fils (Alfaro, 1984: 97). Trobem una gran varietat de *pondera*: petites pedres amb perforació, terra crua amb formes diverses, còdols embolicats amb un saquet de tela, etc.

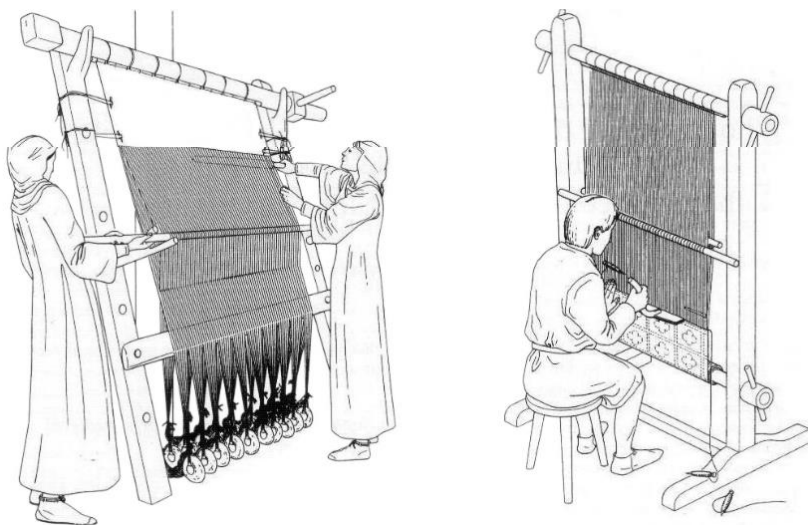

Fig. 4 Teler de pesos (esquerra) i teler de marc (esquerra). Font: Brandenburg, 2010.

Per poder teixir, primer es col·loca l'ordit, els fils que van paral·lels a les vores del teler. La trama, els fils que van perpendiculars a aquests, es van entrelaçant amb l'ordit. Hi ha diferents tipus de sarja, que creen diferents patrons decoratius. Un cop entrelaçada la trama i l'ordit i aconseguida la mida desitjada, s'extreu la peça del teler i ja es té la peça de roba acabada.

6 EL COMPLEX SANT JAUME

Durant la primera edat del ferro, en concret a partir de mitjans del segle VII aC aproximadament, identifiquem l'existència d'una alta densitat de jaciments a les Terres del Sènia, bona part dels quals de creació *ex novo* (Fig. 5). Es tracta de comunitats locals molt nucleïtzades, agrupacions residencials molt compactes, separades entre elles per extenses àrees sense ocupació (Garcia i Rubert, Moreno & Gracia, 2016: 394). En aquest marc, ha estat proposada l'existència del que s'ha denominat *Complex Sant Jaume*, un cabdillatge de format polinuclear. Es tracta d'una agrupació de cinc comunitats locals, molt pròximes entre elles: la Ferradura (Ulldecona, Montsià), la Cogula (Ulldecona, Montsià), el Castell (Ulldecona, Montsià), la Moleta del Remei (Alcanar, Montsià) i Sant Jaume (Alcanar, Montsià).

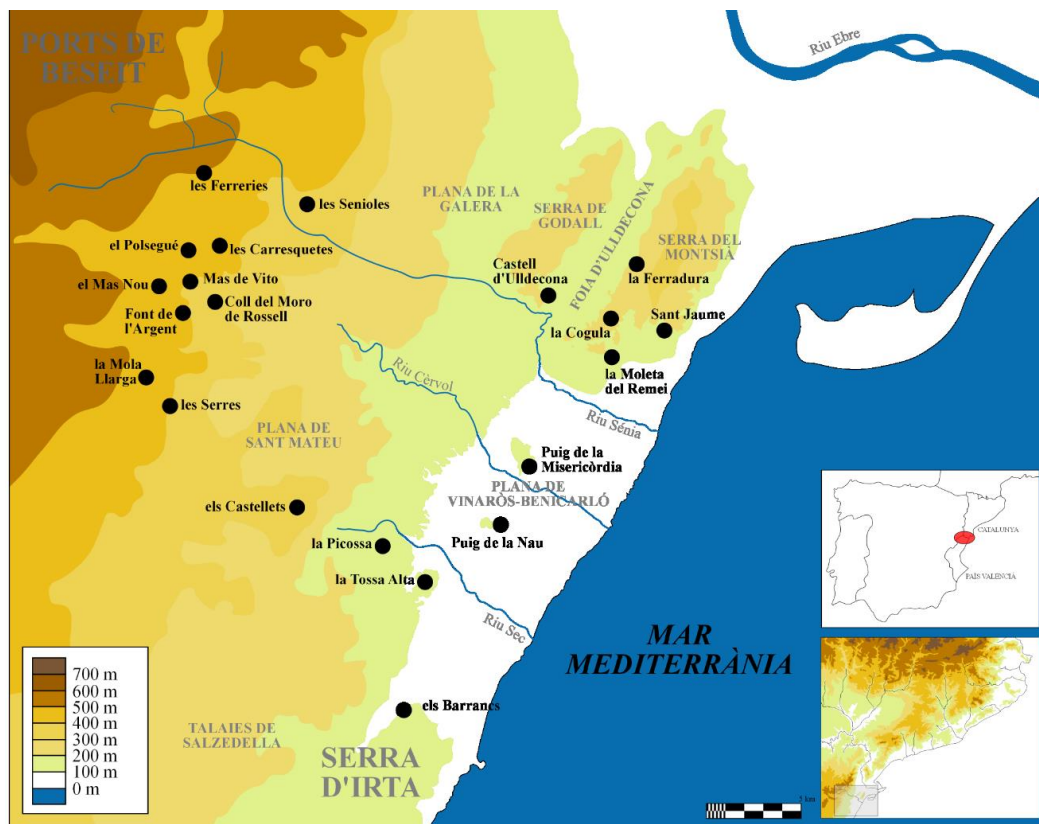

Fig. 5 Poblament de la primera edat del ferro a les Terres del Sènia. Font: Garcia i Rubert, Moreno & Gracia, 2016: 69.

La Ferradura es troba al cim d'un turó de 226m d'alçària. Presenta una única fase d'ocupació entre mitjans del s.VII i principis del s.VI aC. Va ser excavat l'any 1972 per Maluquer de Motes, amb un equip de la UB (Maluquer, 1983). En aquestes excavacions es van descobrir onze àmbits, tots orientats d'est a oest, seriatos, que ocupen una àrea aproximada de 400m² (Fig. 6). L'any 2009, el GRAP reprèn les excavacions per reinterpretar el que els seus predecessors van investigar i, alhora, extreure'n més informació (Bea et al., 2008; Garcia i Rubert, 2001, 2011; Garcia i Rubert et al., 2014; Garcia i Rubert, Gracia, Font, Mateu, & Moreno, 2015; Garcia i Rubert & Gracia, 1998; Maluquer, 1983).

Fig. 6 Planta de la Ferradura Font: Garcia i Rubert et al., 2014: 281.

La poca alçària del turó i el seu minse sistema de defensa, un simple mur de tancament, demostren la poca preocupació per la defensa d'aquest assentament. El que sí que té és un important control visual de les vies de comunicació: en primer lloc, el camí de la foia d'Uldecona en sentit nord-sud, que comunica la desembocadura de l'Ebre amb Vinaròs; en segon lloc, una ruta interior que comunica la foia amb la costa, passant prop de Sant Jaume i la Moleta. La funció que se li atribueix en el marc del CSJ, doncs, és la de petit assentament de pastors i/o pastores o poblat autònom d'agricultors i/o agricultores, que explotarien les terres

de la foia d'Ulldecona i, alhora, i de manera especial, que controlarien estratègicament aquest important nus de comunicacions (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 397).

La Cogula està situat en el punt més alt de tots cinc jaciments, a 406m.s.n.m. La visibilitat, doncs, és excel·lent. Malauradament, se sap encara molt poc d'aquest assentament, ja que ha patit diverses destruccions. El poc que se'n sap és que té una única fase d'ocupació de mitjans del segle VII aC i principis del VI aC, i una extensió de 300m². L'entorn és abrupte, cosa que en dificulta l'explotació agrícola. Així doncs, la funció que podria haver tingut és la de talaia (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 398).

El Castell està situat a 256m, a l'extrem sud de la foia d'Ulldecona. És l'assentament que es troba més aïllat del conjunt. En aquest cas ens trobem amb una zona que ha estat ocupada en períodes prehistòrics i històrics. Durant el període protohistòric, el Castell no només va ser ocupat durant la primera edat del ferro, sinó també durant l'ibèric ple i final. De nou, tenim molt poc coneixement del període que ens interessa. La funció que se li ha atribuït és la d'explotació agrària de la foia i, alhora, la de control de la sortida meridional de la depressió (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 398).

La Moleta del Remei es troba al damunt d'un cim de 209m d'alçària, pseudo-ovalat i molt ample, la qual cosa va permetre construir-hi un assentament de 4.000m² (Fig. 7). El jaciment va ser excavat entre els anys 1985 i 1997. S'hi van dur a terme tretze campanyes, dirigides per R. Pallarès, F. Gracia Alonso i G. Munilla, del GRAP de la UB. Amb aquests treballs es va posar al descobert un nucli d'hàbitat amb seixanta-sis espais, ja siguin àmbits, zones de pas o estructures defensives. Malauradament, a causa dels treballs agrícoles, moltes parts estaven molt arrasades.

Fig. 7 Proposta de reconstrucció de la planta de la Moleta del Remei. Font: Garcia i Rubert, 2005.

Aquest assentament no va tenir un únic període d'ocupació. Es va construir durant la primera edat del ferro i, a causa d'un incendi, va ser abandonat, però es va reocupar en època ibèrica. La planta del poblat és del tipus tancat amb plaça central, però amb una lleugera variació que li dona forma d'espiral. La majoria d'àmbits són de planta rectangular, de 21m² (7x3m aproximadament) i comparteixen parets mitgeres. Al centre dels àmbits, s'hi ha trobat una llar de foc circular, un fet que ens indica que eren espais domèstics. Alguns espais, però, s'ha constatat que estaven dedicats a activitats més especialitzades, com el treball metal·lúrgic o l'estabulació d'animals.

Durant la primera edat del ferro, la muralla de la Moleta és de 2m d'amplada, de paraments múltiples i sense torres, un sistema de defensa poc desenvolupat. La funció que es dona a l'assentament és la de poblat, amb diverses famílies vivint-hi i amb uns 300 o 400 habitants (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 399).

Finalment, Sant Jaume. Es troba al cim d'un turó als contraforts de la serra del Montsià, a 224m d'alçària. De nou té un únic període d'ocupació, entre finals del segle VII aC i principis del segle VI aC. Queda abandonat a causa d'un violent incendi, gràcies al qual avui podem posar al descobert un jaciment en unes condicions de conservació excel·lents.

La seva planta pseudocircular no té paral·lels coetanis ni anteriors (Fig. 8). Les dimensions no són gaire importants: 700m². El sistema defensiu està format per una muralla amb doble parament d'entre 1,5 i 4m d'amplada. Se li afegixen dues torres amb l'extrem arrodonit i una porta amb antemurals.

Fig. 8 Planta de l'assentament de Sant Jaume. Font: Garcia i Rubert, 2005.

Presenta una distribució racional de l'espai, amb diversos conjunts d'àmbits, la majoria de planta rectangular d'entre 7 i 30m². Cal destacar que no té cap espai central obert ni cap plaça, a diferència del cas de la Moleta.

En el que s'ha excavat fins ara (A1, A3, A4, A5, A9), tot situat en el sector 1 o nord, no hi ha cap espai que es pugui considerar domèstic. En la majoria de casos es tracta d'àmbits amb dues plantes. La planta superior s'ha interpretat com a magatzem d'envasos, productes manufacturats, matèries primeres o altres objectes. Pel que fa a la planta baixa, es creu que era

l'estable o un espai de transformació de productes agropecuaris. Altres àmbits, com l'A1, s'han interpretat com a espais de reunió.

La interpretació general del jaciment és el d'una fortalesa, una residència fortificada que en el marc del CSJ compliria les funcions de centre polític. Aquesta interpretació es fonamenta no només en el fet de no haver-hi trobat espais domèstics, sinó pels grans contenidors i vasos exògens que hi ha, i pel seu sistema defensiu tan singular respecte dels casos coetanis, entre altres aspectes.

Finalment cal remarcar el percentatge de ceràmica fenícia que s'hi ha trobat, un 26,56%. Juntament amb Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre), Sant Jaume és l'assentament amb més impacte en les relacions comercials amb el món fenici del nord-est de la península Ibèrica (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 400).

Tots aquests punts i d'altres ens demostren que no només era una residència, sinó la casa de membres de l'elit, és a dir, la casa d'un grup familiar amb una situació preeminent.

6.1 ORGANITZACIÓ SOCIOPOLÍTICA

Com ja hem indicat, el CSJ s'ha interpretat com un cabdillatge de la primera edat del ferro a les terres del Sénia. Els cabdillatges són un tipus d'organitzacions polítiques de nivell intermedi, amb una jerarquització social marcada i una centralitat política. Normalment concentren poblacions regionals amb un grau de poder adscrit i institucionalitzat i una estratificació social. També s'han definit com conjunts de comunitats locals interdependents econòmicament i que resten sota el control d'un cap. Hi ha, doncs, dos nivells d'organització política en el si dels cabdillatges: el del propi assentament i un de superior (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 393).

Són diversos els aspectes que s'han utilitzat per demostrar que existia una interrelació política entre els diferents assentaments. En primer lloc, que es tracta de punts d'ocupació molt propers, que es troben entre 2,1km i 7,5km de distància, cosa que fa que se superposin les àrees de captació respectives. En segon lloc, ens basem en la complementarietat de funcions que hem anat explicant a l'hora de descriure els diferents assentaments (punt de control, poblat, residència). En tercer lloc, es té en compte el percentatge de ceràmica fenícia dins el conjunt de ceràmica trobada en aquests nuclis. En el cas de la Moleta, un 11%; a la Ferradura, un 25%, i a Sant Jaume, un 26,56%. Per fer-nos una idea de la importància d'aquests percentatges, podem comparar-los amb el Puig de la Nau (Benicarló, Baix Maestrat), un jaciment que és tan

proper a la costa com Sant Jaume i que se situa molt a prop d'aquests nuclis (Fig. 1), però que tan sols presenta, coetàniament, un 1,16% de ceràmica fenícia.

A part d'aquesta interrelació política, també es creu que existia un lideratge propi dels cabdillatges. Ho demostra la diferència entre les característiques dels habitatges que hem descrit a la Moleta i la Ferradura, i l'habitatge que conforma Sant Jaume per ell mateix. Com ja hem comentat, aquesta residència fortificada no va poder ser construïda només pels seus futurs habitants. Així doncs, estem davant d'un ús del treball en grup, el treball comunitari en benefici només de l'elit.

Cal dir, finalment, que “es tracta d'un sistema d'integració sociopolítica de cabdillatge que per les seves característiques – limitada extensió geogràfica i demogràfica, existència de només dos nivells de jerarquització entre els assentaments que configuren la comunitat supralocal i, aparentment, la definició de tan sols un nivell de càrrecs polítics d'ordre superior – cal qualificar de simple” (Garcia i Rubert *et al.*, 2016: 415).

7 EVIDÈNCIES DEL TREBALL DEL TÈXTIL AL COMPLEX SANT JAUME

7.1 MOLETA DEL REMEI

En el suposat poblat del CSJ, les evidències del treball tèxtil són molt minses. Es tracta essencialment de fusaioles i de fragments de *pondera*, que trobem dispersos per diferents àmbits. Concretament, a l'A1, A4, A6, A7, A13, A14, A20, A41, A51, A67.

La problemàtica a què ens enfrontem és la de poder realment diferenciar si aquests elements s'emmarquen o no dins de la primera edat del ferro o del període ibèric ja que, com hem explicat, la Moleta va ser reocupada en el període ibèric després de l'incendi. Segons David Garcia, l'actual investigador principal, les fusaioles probablement formen part del període ibèric (Garcia i Rubert, 2005). En el cas dels fragments de *pondera*, sí que podrien emmarcar-se en la primera edat del ferro. Sumarien un total de deu individus.

7.2 LA FERRADURA

En el cas de la Ferradura les evidències són més importants. El conjunt de pesos de teler va ser descobert per M. Pietat Callarisa en una petita cala que va fer al jaciment, en el moment del seu descobriment, per determinar-ne la importància (Garcia i Rubert, 2005: 81). Es van treure a la llum un conjunt de 25 pesos de teler, la majoria localitzats a l'A10 (Fig. 2). Presenten dos

tipus de variants tipològico-formals: cilíndrics o ovoïdes (Fig. 9). Estan fets amb terra barrejada amb elements vegetals, sense cocció, assecats al sol. En els casos que hi ha evidència de contacte amb alguna font de calor s'interpreta que fou com a conseqüència de l'incendi que va patir l'assentament (Garcia i Rubert, 2005: 130).

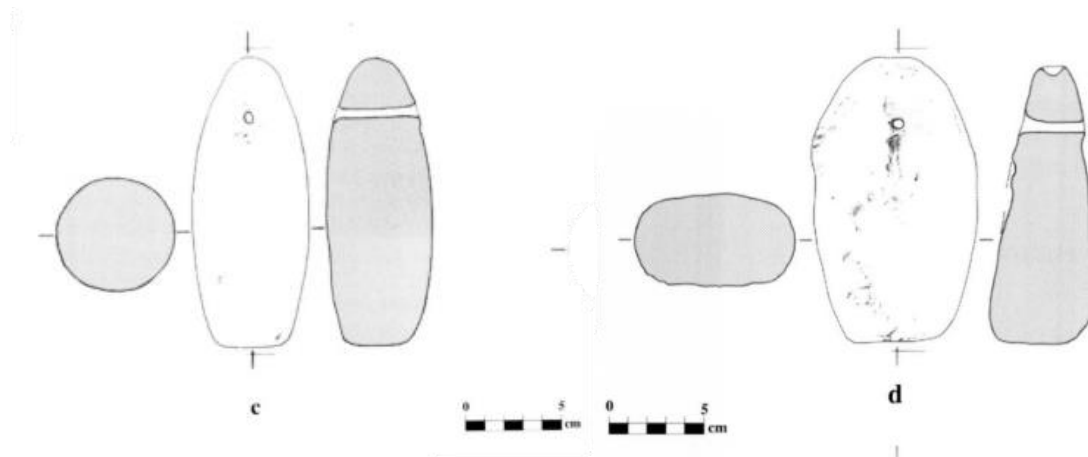

Fig. 9 Exemple de ponderus cilíndric (c) i ovoïde (d) Font: Garcia i Rubert & Gracia, 1998.

Tant la forma com sobretot els pesos estan molt estandarditzats. En el cas dels *pondera* cilíndrics, tots pesen al voltant dels 500g (± 20); els ovoïdes, en canvi, presenten dos tipus de pesos: uns que pesen 700g i uns altres, 900g (Garcia i Rubert & Gracia Alonso, 1998: 207). Les mesures també presenten certa homogeneïtat (Taula 1).

PONDERA	Altura	Anchura	Grosor	Peso	Tipo
U487	(15,78)	5,92	5,92	520	CILÍNDRICO
U488	14,73	6,18	5,52	500	CILÍNDRICO
U489	15,13	8,15	4,86	700	OVOIDE
U490	16,44	9,21	6,57	900	OVOIDE
U491	14,86	5,26	5,26	480	CILÍNDRICO
U492	(13,15)	8,94	4,21	500	OVOIDE
U493	15,92	8,42	4,60	700	OVOIDE
U494	16,05	8,68	5	760	OVOIDE
U495	16,05	7,89	4,86	700	OVOIDE
U496	16,84	8,81	4,60	680	OVOIDE
U498	17,10	9,21	5,65	920	OVOIDE
U500	14,47	5,78	5,52	440	CILÍNDRICO
U501	16,05	7,89	5	600	OVOIDE
U502	15,65	8,68	4,60	800	OVOIDE
U503	14,47	5,65	5,65	500	CILÍNDRICO
U505	16,31	8,68	4,07	620	OVOIDE
U507	16,05	8,42	4,60	780	OVOIDE
U508	16,05	7,63	5,13	720	OVOIDE
U509	15,78	10,26	5	920	OVOIDE
ULLD1	16,44	8,42	4,60	760	OVOIDE
ULLD2	14,47	5,92	5,78	500	CILÍNDRICO
ULLD3	15,78	8,94	6,57	920	OVOIDE
ULLD4	15,52	8,15	4,86	720	OVOIDE
ULLD5	(15,39)	(4,13)	5,26	320	OVOIDE
ULLD6	11,57	6,05	2,23	200	PARALELEP.

Taula 1 Mesures (expressades en centímetres), pesos (expressats en grams) i formes del conjunt de pondera trobats a la Ferradura. Les mesures entre parèntesis fan referència a mesures realitzades a pesos de teler que, degut al seu estat de conservació, no es van poder mesurar en la seva totalitat. Font: Garcia i Rubert & Gracia, 1998: 207.

7.3 SANT JAUME

En la residència fortificada hi trobem el conjunt de *pondera* més important fins ara d'aquest període al nord-est de la península Ibèrica. De moment, ja s'hi han trobat més de 900 pesos de teler. Tenint en compte que només s'ha excavat el 40% del jaciment i que en segueixen sortint als àmbits que es van excavant en les campanyes que es duen a terme anualment, el nombre total de pesos de teler podria ser molt superior.

Per fer-nos una idea de la magnitud d'aquestes xifres, a l'àrea del nord-est peninsular, en el mateix període, destaquen fins ara el conjunt de la Ferradura, amb 25 individus i el del Tossal Montañés (la Vall del Tormo/Valdetormo, Matarranya), amb 37. Ja en període ibèric, els 77 del Puig Castellar (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès) i els 200 del Mas Boscà (Badalona, Barcelonès) (Garcia i Rubert, 2005: 585).

La majoria de *pondera* s'ha trobat en bossades d'entre 60 i 100 individus, al segon pis d'alguns àmbits (Fig. 10). Es creu, doncs, que no formaven un teler, sinó que estaven emmagatzemats, segurament en sacs, juntament amb altres materials peribles i elements ceràmics (Garcia i Rubert, 2005). Com en el cas de la Ferradura, estaven fets d'argila barrejada amb elements vegetals i assecats al sol. Alguns presenten evidències de contacte amb una font de calor, però s'interpreta que és com a conseqüència de l'incendi, i no perquè s'haguessin cuit en un forn (Mateu Sagués, 2015: 257-259).

Fig. 10 Una de les bossades de pesos de teler. Font: Arxiu GRAP-UB.

Davant d'aquestes evidències, podem afirmar que el teixit al CSJ es feia en telers verticals de pesos (Fig. 4) ja que són els únics que utilitzen els *pondera* per mantenir els fils en tensió.

Per altra banda, la quasi absència de fusaioles no ens indica que no es filés, ja que, com hem comentat anteriorment, es pot filar sense fusaiola o, en el cas que s'utilitzi, pot ser de diversos materials, incloent-hi la fusta.

7.4 DESCRIPCIÓ DELS PESOS DE TELER

Els pesos de teler del CSJ tenen un format singular i característic, diferent dels que trobem en jaciments coetanis i, posteriorment, en el període ibèric (Garcia i Rubert *et al.*, 2016). En línies generals, es tracta de pesos de teler de base plana, secció pseudocircular o ovalada i format general cònic, troncocònic o pseudopiramidal. Presenten un forat a l'extrem superior de la peça.

Gràcies al gran nombre d'individus trobats, s'ha pogut establir una tipologia segons la morfologia de les peces, prenent com a referència la base (circular, oval, rectangular o quadrada) i la cara frontal (ovoide, obtusa, rectangular/triangular). Segons aquesta tipologia trobem 16 tipus diferents de *pondera*. D'entre ells, el tipus B1 és el més comú, i representa el 50% dels individus trobats fins ara (Fig. 11). Aquest està caracteritzat per una base circular i una forma cilíndrica. En el cas de la Ferradura, representa el 71%. El fet que hi hagi diferents tipologies pot respondre a l'elaboració de diferents tipus de teixits amb tipus de fils variats (Álvarez *et al.*, en premsa).

Fig. 11 Vista frontal i base d'un pondus tipus B1. Font: Arxiu GRAP-UB.

Cal destacar 27 *pondera* trobats a Sant Jaume que presenten una empremta dactilar a la part superior. Tots ells pesen més d'1kg, però les formes són diverses. La hipòtesis plantejada fins ara és que l'empremta servia per marcar les peces que pesaven més d'1kg i que havien de tenir una posició concreta en el teler (Álvarez *et al.*, en premsa).

8 ANÀLISI

8.1 ANÀLISI SOCIO-POLÍTICA DEL REGISTRE: QUÈ SIGNIFIQUEN ELS ELEMENTS DEL TÈXTIL DEL CSJ EN CLAU POLÍTICA?

En funció de tot el que hem apuntat, resulta evident que el treball del tèxtil va tenir una importància cabdal en el marc del CSJ. On rau, però, aquesta importància? Té un component significatiu en l'àmbit de l'organització socio-política d'aquest conjunt d'assentaments?

Segons Pierre Moret, un teler té al voltant de 36 pesos de teler, depenent sempre del teler i del teixit que es vulgui elaborar (Moret, 2006). Segons aquestes dades, tant a la Moleta com a la Ferradura comptaríem amb un teler, com a màxim. A Sant Jaume, en canvi, amb els *pondera* trobats fins ara podríem muntar fins a 25 telers.

Analitzant el cas de Sant Jaume i tenint en compte que té una superfície interior de 570m², no hi trobem l'espai suficient per poder muntar aquests telers simultàniament a l'interior de la residència, i més tenint en compte que no hi ha un espai central obert. Hi ha la possibilitat que es muntessin els telers al sostre. Per a fer això, però, caldria elevar la paret de la muralla a 1,5m, cosa que restaria eficàcia a la muralla. Una altra possibilitat és que no es muntessin tots els telers alhora, una hipòtesi que desestimem perquè es tracta d'uns objectes molt senzills d'elaborar que, a l'hora de ser emmagatzemats, són molestos perquè pesen i ocupen molt. Entenem doncs, que estaven emmagatzemats per ser utilitzats alhora en algun moment concret.

Una altra possibilitat que es pot contemplar és que es muntessin en els pisos superiors. Amb aquesta possibilitat ampliaríem l'espai disponible per muntar els telers. És una solució que s'ha vist en altres jaciments (Lozano, 2014: 281-282) i que podríem considerar, ja que disposem de paret on es poden muntar i, amb una petita finestra a la paret o al sostre, tindrien llum suficient per poder dur a terme l'activitat. Els problemes que ens hem trobat però, són els següents: en primer lloc, com que els telers s'han trobat desmuntats, ens preguntem si té sentit desmuntar els telers quan ja s'està al mateix espai de producció. L'única resposta lògica que trobem és que, en no haver-hi fils perquè en aquell moment no estaven en ús, fos més còmode tenir els *pondera* guardats en un sac que no escampats pel terra. En segon lloc, el que més posa en dubte

aquesta hipòtesi és que, sobretot en els àmbits 4 i 5, la gran quantitat d'objectes i materials trobats al pis superior qüestionen el volum d'espai realment disponible per dur a terme l'activitat tèxtil. És una possibilitat, doncs, que de moment no tenim en consideració, però que no podem desestimar del tot.

D'altra banda, hem de contemplar també que aquests hipotètics 25 telers, si es muntessin simultàniament, haurien de ser utilitzats, com a mínim, per 25 persones. Però, com ja hem explicat, entenem Sant Jaume com una residència on hi viuria un grup reduït de persones, l'elit, cosa que no encaixa amb aquesta hipòtesi que inclouria 25 habitants més.

L'única possibilitat que ens queda, doncs, és que els *pondera* no s'anessin a utilitzar a Sant Jaume sinó que s'utilitzessin en algun dels altres jaciments del conjunt polític. El que encaixa més en aquesta funció és la Moleta, el jaciment que presenta les dimensions més grans, amb un gran espai central i on entenem que hi viuria el gruix de la comunitat. Si és així, estaríem davant d'un cas d'apropiació dels béns de producció per part de l'elit que viuria a Sant Jaume (Garcia i Rubert, 2005).

Aquesta acumulació de *pondera* i possible apropiació de béns de producció, se sumaria a les altres fonts de poder (la residència en si, el sistema defensiu, la preeminència en el comerç fenici). Tenint en compte que la tasca d'elaborar *pondera* és molt senzilla, probablement estaríem parlant d'una forta coerció per part de l'elit de Sant Jaume. Els pesos de teler que s'han trobat de forma puntual a la Ferradura i a la Moleta s'entenen com concessions donades a un grup d'una classe social superior a la resta de població, per assegurar, així, la seva fidelitat (Álvarez et al., en premsa).

8.2 ANÀLISI DEL REGISTRE DES DE LA PERSPECTIVA DE L'ARQUEOLOGIA DEL GÈNERE: HOMES, DONES, O HOMES I DONES DAVANT DELS TELERS DEL CSJ?

Com hem apuntat al principi, una de les principals mancances existents avui dia en l'àmbit de la recerca sobre el món del tèxtil durant la protohistòria i l'eventual identificació del gènere de les persones encarregades de realitzar aquesta tasca en el marc d'una determinada societat és l'ús d'apriorismes, el presentisme, la projecció acrítica d'allò que és propi d'una societat/cultura a una altra completament diferent i, en definitiva, la manca d'una aproximació a la problemàtica pròpiament científica. Per tant, tenim un interès especial a aplicar al nostre cas d'estudi una aproximació contextual i una metodologia el més científica possible, i de la manera també més sistemàtica possible. És per això que per desenvolupar el nostre estudi sobre

el treball tèxtil des de la perspectiva de gènere, ens hem basat en la metodologia, contrastada, proposada per C. Costin a “*Exploring the Relationship Between Gender and Craft in Complex Societies*” (Costin, 1996). Segons aquesta autora, en el context de societats assimilables a la del nostre cas, tenim tres possibles vies per a explorar el gènere, les relacions de gènere i la interrelació d’aquestes amb les activitats del tèxtil: el registre funerari i antropològic, el registre escrit i iconogràfic i la comparació etnogràfica. A continuació, doncs, desenvolupem el nostre estudi a partir d’aquests plantejaments.

8.2.1 Registre funerari

El registre funerari és el que deriva de les inhumacions i cremacions d’individus. En casos d’estudi com aquest interessa centrar-se allà on tenim esquelets que ens permetin determinar el sexe i l’edat d’aquests individus. D’aquesta manera intentar posteriorment establir una relació amb l’aixovar que poguessin tenir, amb la seva posició en la possible necròpolis i amb estructures associades, si n’hi hagués, entre altres aspectes; en conjunt, amb el context associat a un individu amb gènere i/o edat. No és el cas de la península Ibèrica, però en altres contextos amb una altra climatologia, també s’han trobat vestimentes amb les quals s’havien enterrat els individus.

A part del context, l’estudi paleopatològic ens pot parlar de posicions forçades o d’activitats que requereixen un moviment repetitiu i extenuant, la qual cosa es pot associar al gènere i/o a l’edat de l’individu. I d’aquesta manera podem veure si certes activitats estaven relacionades amb un sexe o una edat concrets (Escoriza & Sanahuja, 2005: 124).

Cal tenir present, però, que les pràctiques rituals amaguen moltes vegades les estructures d’organització o aspectes específics de la societat. “*Los componentes de un contexto funerario no son el resultado aleatorio de la acumulación de residuos no intencionales de actividades cotidianas, sino el producto de secuencias deliberadas de acciones reguladas por pautas sociales específicas.*” (Vincent, 1995).

Malauradament, en el cas del context que nosaltres estudiem, la primera edat del ferro, el ritual funerari propi d’aquest període és la cremació combinada amb l’enterrament de tan sols una part minoritària de la societat, aspectes que dificulten molt l’estudi del registre osteològic. A tot això cal afegir, a més, que no s’ha trobat cap necròpolis associada a la comunitat que ens pertoca en aquest estudi, ni tampoc cap necròpolis prou propera geogràficament (Vizcaino, Barrachina, Hernández García, & Agustí, 2010: 160). Així doncs, res podem concloure sobre el què ens ocupa a partir d’aquesta línia d’anàlisi.

8.2.2 Registre escrit i iconogràfic

S'han fet molts estudis de gènere basats en textos administratius, sobretot de temples (Garcia Ventura, 2012; Rowlandson, 1998; Wright, 1991), els quals han aportat molta informació sobre les relacions de gènere, la divisió sexual del treball, o també sobre la jerarquització i estatus de les diferents categories laborals i grups de treball especialitzats.

En el cas del registre iconogràfic, incloem el conjunt d'imatges i representacions figuratives sexuades realitzades sobre diferents suports materials. Gràcies a aquest registre també podem deduir la divisió sexual del treball, així com el conjunt d'activitats que es duïen a terme dins del procés d'elaboració d'un teixit.

En tots dos casos cal tenir sempre present el context en què es van crear, ja que van ser elaborats o encarregats per algú amb uns objectius concrets. *“Las representaciones figurativas se definen como objetos materiales con un evidente carácter político-ideológico, cuyo sentido radica en sí mismo y en el propio objeto que constituyen. Se trata de modelos percibidos y finalmente materializados sobre “realidades” que pretenden representar hechos y/o pensamientos”* (Escoriza Mateu & Sanahuja, 2005: 126).

De nou ens trobem amb la problemàtica que en el nostre context d'estudi no tenim registre escrit. L'escriptura indígena no apareix en aquest territori fins al període ibèric. Durant la primera edat del ferro no tenim cap constància d'escriptura.

Respecte a la iconografia, les primeres evidències històriques són d'un fragment ceràmic reutilitzat com a ofrena ritual trobat a la Serreta (Alcoi, Alcoià), una tenalla del Tossal de Sant Miquel (Llíria, Camp de Túria) i un relleu, actualment desaparegut, de l'Albufereta d'Alacant (Alacantí) (Fontanals, 2007: 116). El fragment ceràmic s'ha interpretat com una figura femenina que fila amb una filosa i teixeix en un teler vertical (Tortosa, 2006) (Fig. 12). Una interpretació molt semblant se n'ha fet de la tenalla del Tossal de Sant Miquel, llegit com a dues joves, assegudes, filant i teixint (Fig. 13) (Izquierdo Peraile & Pérez Ballester, 2005). En el relleu es veuen dues figures, una de masculina i una de femenina. La femenina mostra un fus a la mà dreta (Aranegui, 1996: 95) (Fig. 13). Tot i així, són restes d'un període posterior, el ibèric i, per tant, no ens hi podem basar per al nostre estudi.

Fig. 12 L'anomenada "Dama del teler de la Serreta". Font: Ajuntament d'Alcoi, 2006.

Fig. 13 A l'esquerra, fragment de tenalla del Tossal de Sant Miquel (Llíria). Font: Izquierdo Peraile & Pérez Ballester, 2005. A la dreta, relleu de la Tomba 100 de L'Albufereta (Alacant). Font: Aranegui, 1996: 96.

8.2.3 Anàlisi des de la perspectiva etnològica

El darrer àmbit d'exploració de la qüestió que proposa és el de la comparació etnogràfica. En aquest cas, sí que el podem aplicar al CSJ.

L'etnografia és l'estudi "de les societats i les cultures per mitjà d'una tècnica d'observació en què l'investigador pren part activa en la realitat que estudia" (Institut d'Estudis Catalans, 2007). La comparació etnogràfica busca en el registre etnogràfic una font d'informació per formular hipòtesis que després han de ser contrastades pel registre arqueològic (Gándara, 2006). Cal deixar molt clara la necessitat d'aquest segon pas: el registre etnogràfic no pot contrastar hipòtesis arqueològiques per si sol, ja que hi ha centenars o milers d'anys de diferència entre les dues societats estudiades (Costin, 2013).

Un altre problema que ens podem trobar és que els estudis etnogràfics sobre els quals basem les nostres hipòtesis s'hagin fet des d'un punt de vista androcèntric, cosa bastant habitual (Conkey & Spector, 1984: 33). Així doncs, és un registre que cal analitzar amb detall prèviament, abans de ser utilitzat, i que no té pes per si sol.

En el nostre cas, l'utilitzarem per intentar determinar qui teixia al CSJ o, si més no, per veure quines possibilitats reals tenim: hi teixien només dones, només homes, ambdós gèneres, només gent gran?

Per dur a terme la comparació etnogràfica, hem extret de la base de dades de la HRAF (*Human Relations Area Files*) gran part de la informació de les diferents cultures. Es tracta d'una organització internacional sense ànim de lucre fundada l'any 1949 a la Universitat de Yale. La patrocinen diverses universitats i institucions de recerca com el Max Planck Institute o la Universitat de Harvard. Pretén promoure la comprensió de la diversitat cultural i els punts de contacte entre el present i el passat. Per dur a terme aquests objectius, ofereixen recursos acadèmics així com una infraestructura per la recerca, l'ensenyança i l'aprenentatge i realitzen investigacions pròpies sobre la variació transcultural. En la seva base de dades, actualment disponible a internet com a eHRAF², posen a l'abast tota una col·lecció d'estudis etnogràfics on cada paràgraf està classificat per matèries. D'aquesta manera, faciliten l'accés a material útil per a la recerca.

Hem escollit un total de cinc cultures, cadascuna representativa d'un dels quatre modes de subsistència que marca la mateixa eHRAF: I-Kiribati, com a representants dels caçadors recol·lectors; els i les saami, com a societat ramadera; navajo i saraguro, com a grup agrícola-ramader, i finalment la cultura kuna, com a horticultors i horticultores.

Hem decidit agafar una cultura per cada mode de subsistència per tenir més varietat en el registre a estudiar i no atribuir un tipus de divisió sexual a un tipus de subsistència en concret. Per aquest mateix motiu, hem intentat que cada cultura fos d'un continent diferent, aconseguint tenir representació d'Europa, nord i sud Amèrica i Oceania. Finalment, tenint en compte l'extensió que se'ns marca per aquest treball, de les cultures que podíem escollir vam decidir estudiar aquelles que tinguessin suficient informació però no en excés, ja que sinó superaria els límits marcats per un Treball de Final de Grau. De cara a un futur estudi, s'estudiarien altres societats per tenir una base documental més àmplia.

² <https://ehrafworldcultures.yale.edu/ehrafe/>

El primer grup poblacional, els **i-kiribati**, viuen a les illes Gilbert, un conjunt de 16 illes coral·lines del centre-sud de l'Oceà Pacífic pertanyents a la República de Kiribati (Fig. 14). Segons la base de dades eHRAF, es tracta d'una societat majoritàriament caçadora i recol·lectora, ja que depenen en gran part (més del 56%) de la pesca i la recol·lecció (May & Murdock, 2008). L'element bàsic que gestionen els Kiribati és el coco, del qual ho aprofiten tot: la copra per alimentar-se, la llet com a beguda i la closca com a fibra per construir les cases i canoes.

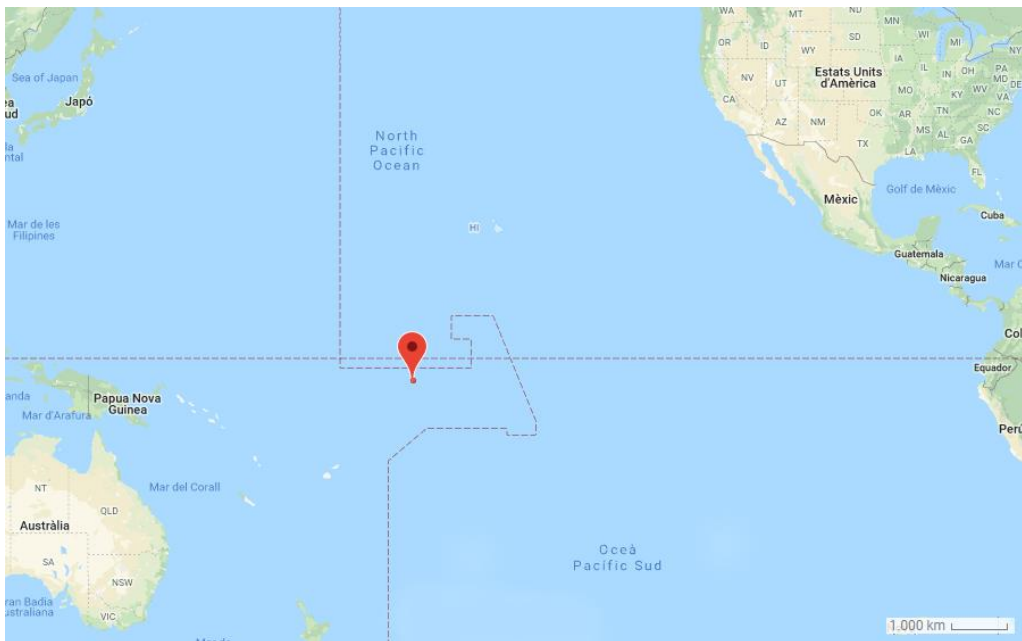

Fig. 14 Ubicació de la República de Kiribati a l'Oceà Pacífic (indicat en vermell). Font: Google Maps.

A les illes, gran part de la població és d'ètnia I-Kiribati i la major part està concentrada a la capital: Tarawa Sud. El 2018 hi vivien 64.000 persones, més del doble de la població total del país. L'esperança de vida està al voltant dels 65 i els 70 anys i la majoria de la població és jove, entre els 15 i els 54 anys.

Les illes van ser poblades per primer cop fa 3.000 anys. Els pobles precoloniais seguien un patró d'assentament dispers. Era una societat políticament igualitària (Kaepler, 2008) i l'autoritat requeria en líders³, cap d'ells de llarga durada. Són una excepció les illes de Butaritari i Makin, les quals tenien una societat més estratificada. El poder dels líders es basava en la redistribució, un procés econòmic en el qual certs béns produïts per un grup són recaptats per una autoritat central i redistribuïts a altres membres. Generalment, una part d'aquests béns es

³ Tot i pugui semblar una afirmació contradictòria segons la nostra lògica d'entendre les societats, sabem que dins de l'antropologia hi ha corrents molt diferents i, dins de la corrent que segueix l'antropòloga Adrienne Kaepler, aquesta afirmació té sentit.

destinaven al cabdill per al seu manteniment, el de la seva família i els seus seguidors (Miller, 1966: 155).

A principis del s. XIX canvià la situació sociopolítica de les illes a causa de l'arribada d'europaus i americans, que buscaven rutes navals pel Pacífic. Comerciaven amb les societats indígenes per l'oli de coco i la copra. Amb els comerciants van arribar els missioners, cosa que ha tingut com a conseqüència que, actualment, més del 90% de la població sigui cristiana.

El 1892 es converteixen en Protectorat Britànic. Abans tenien una població dispersa en els boscos, però, en convertir-se en protectorat, el Govern Britànic els obliga a moure's als pobles. Abans, vivien grans famílies en grans cases, però amb el canvi de poblament es veuen obligats a viure en cases petites on només hi poden conuiu famílies nuclears.

S'alimenten de coco, pandanus i del fruit de l'arbre del pa. L'únic que cultiven és el nyam, en pantans naturals. La pesca es basa en la tonyina, els peixos voladors i els taurons. El que sobra de la pesca és venut per les dones. Finalment, com a animal domèstic tenen el gos, el pollastre i el porc, tots font d'aliment.

La propietat de la terra és quelcom que ja en temps precoloniais va ser objecte de la creació de normes molt complexes, ja que era un bé molt preuat. Totes les terres estaven repartides entre grups familiars amb un ancestre comú. Cada grup tenia associada una casa, com a mínim, de la qual obtenien el nom. A més, tenien un tros de bosc per plantar coco i un tros de terra on cultivar nyam. A hores d'ara, les terres s'hereten, tant per homes com per dones.

Actualment s'organitzen sota una república parlamentària basada en el model britànic. El govern ofereix sistema sanitari, educació i serveis agrícoles. En cada illa s'escull un Consell que es fa responsable de les carreteres, del manteniment de les escoles, etc.

Les dones kiribati són les encarregades de fer les vestimentes. En el cas dels homes, en ocasions festives, porten un ponxo per protegir-se del sol fet amb fulles de pandanus. En el cas de les dones, duen diferents tipus de faldilles, totes fetes amb fulles: algunes de coco, d'altres de pandanus (Koch, 1986). Ja de ben petites, les noies aprenen a fer les faldilles i amb 15 anys ja poden fer-se'n una totes soles.

El procés és sempre el mateix. Primer tallen les fulles que les dones extreuen de terres pertanyents al seu clan. Si no n'hi ha, les extreuen de les terres d'una família amb qui tinguin bona relació (Koch, 1986: 132). Seguidament les deixen assecar o les posen sobre les brases per extreure'n la humitat. Un cop seques, enrotllen les fulles i les piquen amb una maça per

fer-les més flexibles. Finalment, les entrellacen per fer les faldilles o el ponxo. L'única aportació que fan els homes en aquest procés és la confecció de les masses.

Se segueix el mateix procés per fer estoretes per dormir, ventalls, hamaques, recipients o cistelles per al transport, i molts altres elements (Fig. 15). Tant la divisió sexual del treball com el procés de confecció són el mateix.

Fig. 15 Dona fent una estora Font: Whyte, 2015.

Pel que fa als cordills, que poden servir per subjectar cistelles entre moltes altres funcions, hi participen tant homes com dones (Koch, 1986).

El segon grup cultural, els **saami** ocupen regions del nord de Noruega, Suècia i Finlàndia (Fig. 16). Segons la eHRAF, es tracta d'una societat pastora, ja que la seva subsistència depèn en gran part de la ramaderia dels rens, complementada amb la pesca i la caça.

Fig. 16 Regió ocupada per la ètnia Saami (en blau fosc). Font: Wikipedia.

Els primers contactes amb cultures més desenvolupades van venir de la mà de comerciants i missioners. En un primer moment es va potenciar l'assimilació forçada de la cultura i la llengua nacionals dominants (la noruega, la sueca o la finlandesa), cosa que no va funcionar. Les polítiques més plurals de finals del segle XX han permès que els saami tinguin tots els drets com a ciutadans i defensin activament la seva ètnia.

Són pobles seminòmades que viuen als campaments temporals que fan amb els recursos de la zona. Actualment, però, creix la tendència a la centralització i al sedentarisme, a causa de les obligacions que han anat sorgint, com l'escolarització.

La pell, la banya i els ossos del ren s'aprofiten per a la confecció de roba, calçat i eines. Altres productes manufacturats com cistelles i teixits es fabriquen per ús propi, però una part també es destina a vendre, tant als turistes com als mateixos saami.

Els grups familiars van fluctuant; no són tancats ni estables i estan formats per diferents persones amb una relació consanguínia. La societat saami és acèfala, relativament igualitària.

La peça de roba principal dels Saami és l'abric de pell de ren. Una part de les pells les treballen i les venen. La gran majoria, però, les utilitzen per ús propi, és a dir, per fer sabates, pantalons, bosses, corretges, etc.

Les dones són les encarregades de cosir tota la roba per a elles, per al marit i per als seus fills i filles (Anderson, 1978: 222). La roba està feta amb pell de rens i els fils amb què cusen es fan amb els nervis dels rens. Normalment ho fan a l'hivern. També utilitzen llana d'ovella per fer cortines, mitjons o manyoples. Abans cada casa tenia un petit ramat d'ovelles, de les quals es cuidaven les dones i n'extreien la llana. Actualment, la llana es compra (Pelto, 1962: 60).

La tercera societat que estudiaren són els **saraguros**. Es tracta d'una comunitat indígena quítxua que viuen a l'Equador, concretament a Zamora Chinchipe i Loja (Fig. 17 i 18). Segons la eHRAF, es tracta d'un grup agrícola-ramader, ja que ambdues activitats contribueixen com a mínim al 76% de la seva subsistència.

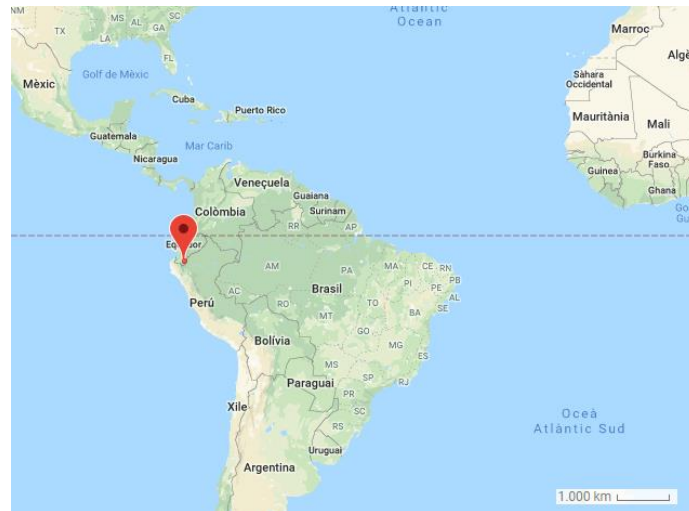

Fig. 17 Ubicació de la regió habitada pel grup cultural Saraguro, a l'Equador. Font: Google Maps.

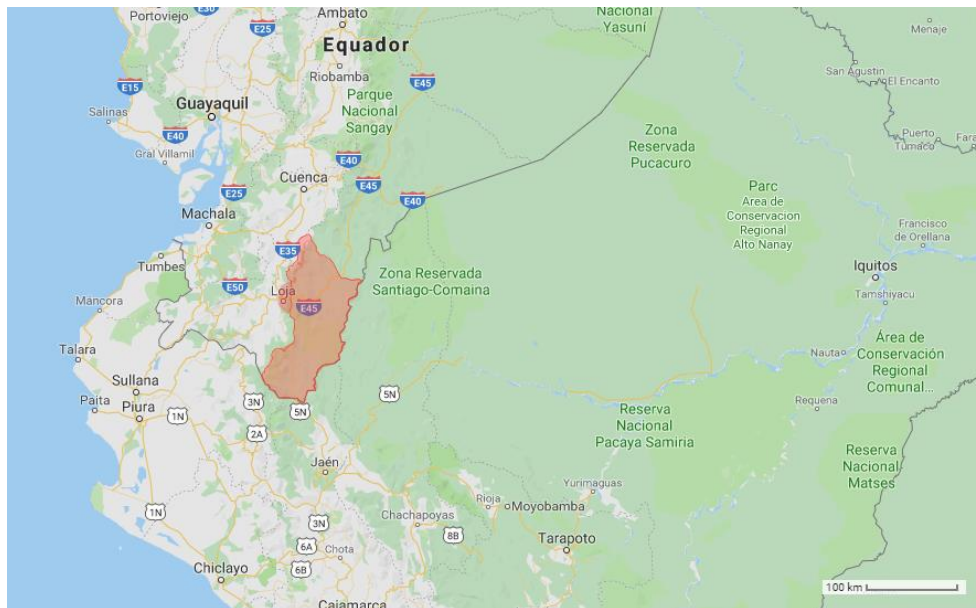

Fig. 18 Indicat en vermell, Zamora Chinchipe i Loja, municipis habitats pels saraguro. Font: Google Maps.

És un dels grups ètnics més ben organitzats i que millor ha conservat la seva vestimenta, la llengua, la religió, la gastronomia, l'arquitectura, els hàbitats socials i les pràctiques mèdiques (Andrade, Mosquera, & Armijos, 2017). Tot i així, cal dir que mai ha existit una societat Saraguro autònoma, sinó que ha estat el contacte amb grups dominants i estats organitzats, el que ha conduït a la definició d'un sentit d'ètnicitat.

Originalment ocupaven un territori de bosc tropical. Actualment la zona està dominada per camps de cultiu, zones de pastura, zones de plantació d'arbres, cases i la ciutat de Saraguro. El 2006 es va estimar una població de 35.000 habitants, que va creixent. La ciutat és un important centre econòmic i religiós. Disposa d'aigua corrent i electricitat, també de botigues, farmàcies, escoles, hospitals, centre de correus, un banc, etc. La major part de la població, però, són *blancos*⁴. Els pocs indígenes que hi viuen treballen com a professors o professores, o bé en treballs domèstics. El gruix de població saraguro viu i treballa en barris extraurbans. Prop de la ciutat es troba el Mont Puglla, el centre espiritual dels saraguro.

La majoria de terres de cultiu i de pastura són de propietat privada. Algunes terres de pastura són de propietat comunal d'un barri. Legalment, les persones no indígenes no poden comprar terres de cultiu.

La llet, el formatge i el ramat són la principal font econòmica de finançament de les famílies per poder comprar eines o béns de consum. També obtenen petits ingressos de teixits que han confeccionat, collarets o bruses brodades que venen a altres indígenes, *blancos* o turistes.

Els saraguro no tenen sentit de pertinença a un clan o llinatge amb un descendent comú. Hi ha més aviat una solidaritat veïnal entre la població d'un mateix barri, per proximitat. A l'hora de casar-se, es potencia el matrimoni endogàmic dins d'un mateix barri, tot i que s'accepta el matrimoni amb gent d'un altre barri. En una mateixa casa hi viuen diverses famílies poc extenses (de tres generacions).

Abans, les comunitats saraguro es regien pels vincles familiars i creaven xarxes de reciprocitat, obligació i redistribució, però no hi havia una organització política formal. A partir dels anys 70, arran de la globalització, s'han desenvolupat organitzacions comunitàries com la *Federación Provincial de Indígenas Saraguros* (FPIS), per protegir els drets dels saraguro davant el govern de l'Equador.

En el cas dels saraguros, depenent de la tecnologia que s'utilitzi i del producte que es confeccioni, està fet per homes o per dones.

Els homes cusen roba tradicional. Com a roba tradicional s'entenen faldilles, ponxos, pantalons curts o *cushmas*, unes túniques que duen els homes (Belote & Belote, 1981). També són els encarregats de teixir la llana, ja sigui en telers de cintura o en telers verticals.

⁴ De descendència espanyola o mestissa.

Les dones cusen a màquina roba comprada a costureres locals i confeccionen bruses i roba per a la canalla. També filen la llana per aconseguir el fil. Des de ben petites, les noies aprenen a filar la llana. Quan arriben a l'edat adulta passen moltes hores al dia filant, excepte els diumenges, ja que està prohibit per l'església. Sempre van amb fusaioles al damunt per filar allà on siguin. Poden ser fusaioles de fusta, ceràmica o pedra. Filar és quelcom molt important per a la identitat d'una dona saraguro (Belote, 1984).

Poden fer dos tipus de fil: un de fi i un altre de més gruixut. El fi s'utilitza pels ponxos o *cushmas* i es teixeix amb teler de cintura. A causa de la quantitat d'hores que s'han de dedicar al fil fi, actualment es compra per estalviar feina. El fil gruixut s'utilitza per fer mantes o peces de roba més basta i es teixeix amb teler vertical (Belote, 1984).

Així doncs, ens trobem davant un cas de treball complementari entre homes i dones per acabar confeccionant els teixits i en el qual, tant la feina de l'home com la de la dona es valoren per igual (Syring, 2014).

El següent grup a estudiar són els **navajo**, un grup d'indígenes americans. Viuen a la Reserva Navajo, en el punt d'intersecció entre Arizona, Nou Mèxic, Utah i Colorado (Fig. 19 i 20). Actualment, són la tribu més gran de Nord Amèrica. Segons la eHRAF són un grup agrícola-ramader, ja que les dues activitats contribueixen com a mínim al 76% de la seva subsistència.

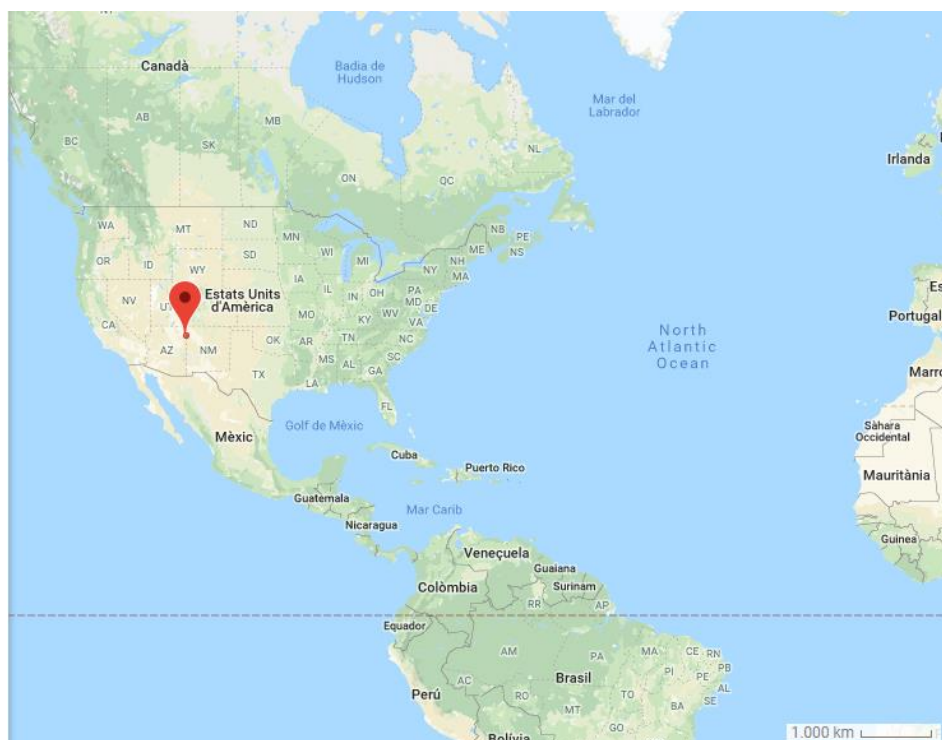

Fig. 19 Ubicació de la Reserva Navajo, als Estats Units. Font: Google Maps.

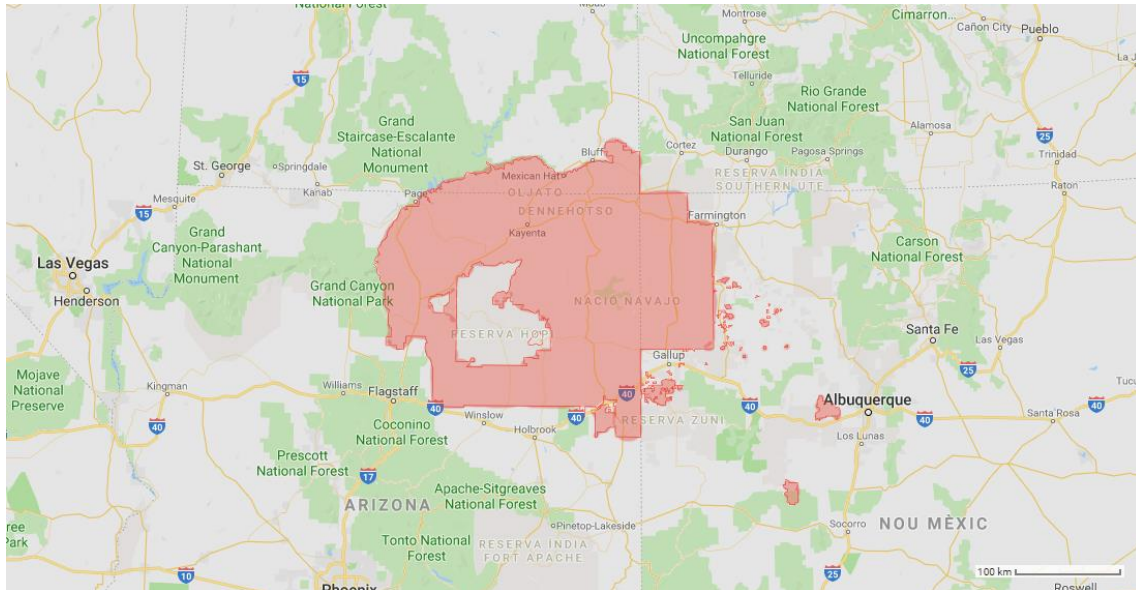

Fig. 20 En vermell, la Reserva Navajo, entre Arizona, Nou Mèxic, Utah i Colorado. Font: Google Maps.

No és fins al 1868 que acorden establir una reserva en els antics dominis dels navajo. Quasi cent anys més tard, el 1938, es creava el Consell Tribal Navajo.

S'organitzen en clans, cadascun amb el seu cap, sense poders coercitius. El cap aconsegueix la seva posició gràcies a l'habilitat i la saviesa, no per herència (Newcomb, 1964). A part dels clans, no hi ha unitats de parentesc establertes; cadascú pertany a la unitat de família extensa amb la qual conviu. Generalment se segueix una herència matrilineal.

Són seminòmades: viuen en assentaments estacionals i es van movent segons el clima i el subministrament de recursos que ofereix la regió (Dutton, 1976). Els campaments d'estiu se situen prop dels camps de blat de moro i a les zones més fèrtils. A l'hivern, en canvi, els campaments estan més dispersos i a prop de zones amb fusta i aigua (May & Murdock, 2008). Gran part de la reserva són terres desèrtiques o semidesèrtiques. Hi ha grans extensions de terra per pasturar i poques terres de cultiu. Per poder tenir una terra de cultiu cal que es mantingui cultivada. Si està més de dos anys sense cultivar, una altra família en pot prendre possessió. En el cas de les terres de pastura, són comunitàries i no estan tancades.

Fins a mitjans del segle passat, la seva economia depenia de l'agricultura, la ramaderia i la venda de diversos productes com la llet o la llana. Després de la Segona Guerra Mundial, alguns navajo van començar a treballar a canvi d'un salari, i als anys 80, el 75% dels ingressos Navajo eren del treball assalariat. El turisme també s'ha convertit en un recurs important per als navajo. Amb l'augment del treball assalariat, moltes parelles han anat a viure prop de la zona on

treballen, mentre que abans era habitual que després del casament la parella es quedés vivint a la casa de l'home o de la dona.

Tradicionalment, les dones s'han encarregat del teixit. Actualment, però, tots dos sexes han entrat al món laboral i la divisió sexual del treball no és tant rígida. Habitualment, les dones navajo cusen amb màquines de cosir la roba comprada prèviament. Les noies, de ben joves, aprenen a fer-ho i ajuden la mare (Shepardson & Hammond, 1970).

Un dels productes manufacturats més coneguts de la cultura navajo són les catifes (Fig. 21). A finals del segle XIX, la producció de grans catifes de llana amb patrons multicolors va ser un dels principals ingressos econòmics dels navajo. Durant el segle XX, però, el teixit ha anat perdent importància en el comerç.

Un altre producte molt reconegut, tot i que actualment es fa en quantitats molt menors, són les faixes de cotó de colors, presents en les cerimònies.

Fig. 21 Exemple de catifa navajo Font: Getzwiller & Getzwiller, 2010.

Finalment, els **kuna**, l'últim grup a estudiar, són un dels grups d'indígenes més grans de Panamà. Viuen a la comarca de Kuna Yala o San Blas, a la costa nord del Panamà i a l'arxipèlag de més de tres-centes illes (Fig. 22 i 23). Tot i que la majoria viuen a la comarca, una part viuen a la ciutat de Panamà o a Colón, les dues ciutats més grans de Panamà. Segons la eHRAF, es tracta d'un grup horticultor.

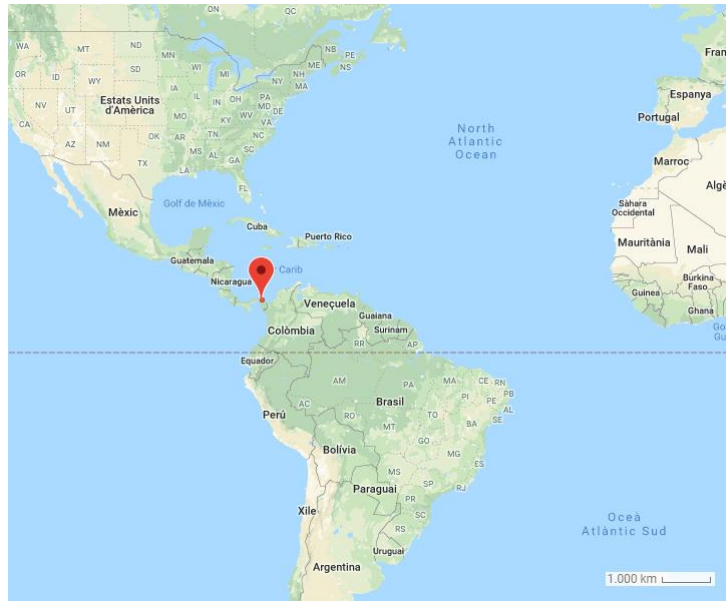

Fig. 22 Ubicació de Kuna Yala, al Panamà. Font: Google Maps.

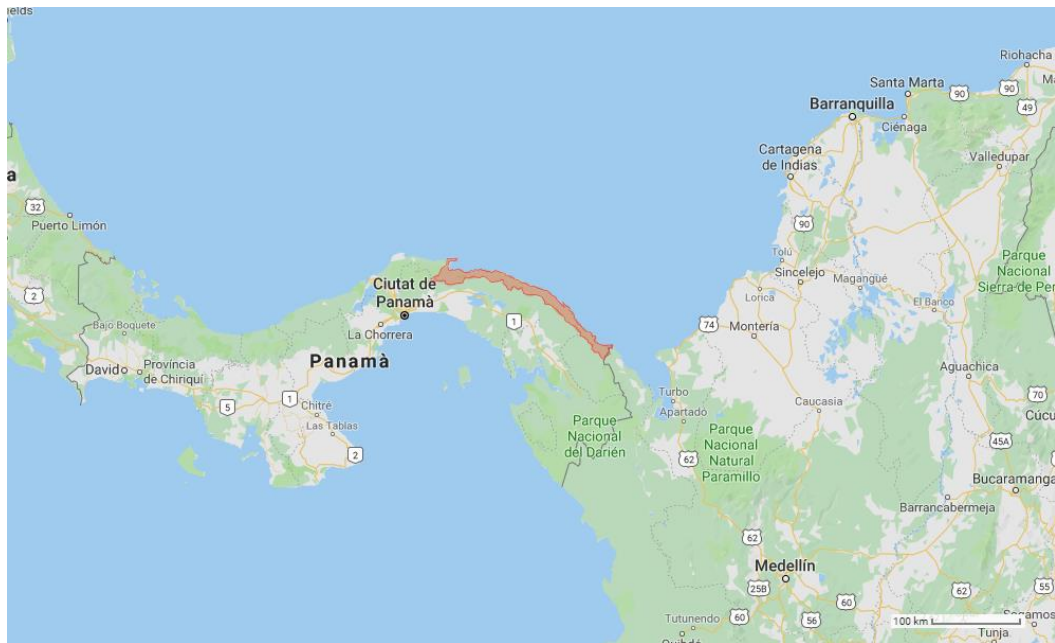

Fig. 23 Regió habitada pel grup Kuna. Font: Google Maps.

Quan Panamà va esdevenir independent (1903), van intentar imposar la seva cultura als kuna. El 1938, però, la zona va ser reconeguda com a reserva Kuna, i va ser considerada un territori que pertany a la població Kuna (May & Murdock, 2008).

Els kuna viuen en grans comunitats matrilocals formades per una parella inicial, les seves filles casades, i les netes i besnetes amb els marits. Les cases estan fetes de bambú amb sostre de palla.

Practiquen una agricultura basada en l'artigatge. Cultiven principalment plàtans, però també arròs, blat de moro, iuca, canya de sucre, coco i vitxo. La pesca, la caça i la recol·lecció són un suplement per a l'alimentació.

En el cas del comerç, els principals productes d'exportació són els cocos i les molas, unes teles teixides a mà amb patrons de diversos colors (Fig. 24).

Fig. 24 Exemple de molas kuna. Font: *elMundo*, 2018.

El sistema de parentesc és bilateral. Una casa kuna típica està habitada per una parella i les seves respectives filles casades, amb els marits i els fills no casats.

L'organització social és igualitària. Per a dur a terme el treball de camp i diversos projectes comunitaris, s'organitzen en societats on participen homes i dones.

Cada poble té el seu *congreso*, un espai comunitari de reunió. Els líders són escollits per la seva moral i saviesa i no per la via hereditària. L'any 1925 es va crear el *congreso general*, una entitat política amb més poder per negociar amb el govern de Panamà. La regió kuna està dividida en tres subregions, cadascuna amb un cabdill com a líder. Els cabdills s'escullen entre els líders locals. A part, un intendent no kuna escollit pel president de Panamà fa d'administrador a nivell regional.

En aquest cas tornem a trobar una divisió sexual complementària del treball tèxtil. Tant els homes com les dones cusen, però confeccionen diferents productes (Marshall, 1950). Quan es tracta de teixir, però, ho fan les dones.

Alguns homes cusen la seva pròpia roba amb màquina de cosir, així com la dels seus fills (De Smidt, 1984). La majoria, però, porten roba de tradició occidental. També confeccionen veles i xarxes per pescar.

Les dones i els omekits cusen molas per a elles i per a les seves filles i mares. Els omekits són homes que agafen un rol femení i duen a terme activitats considerades femenines, com pot ser la confecció de molas.

Les molas són un producte que ha anat agafant cada cop més importància en el ingressos de les famílies. L'augment del turisme ha permès que cada cop se'n venguin més, fins al punt que, actualment, moltes dones han deixat de fer altres activitats per dedicar-se a cosir molas, i així és com s'ha modificat la divisió sexual de moltes activitats. Tant els homes com les dones velles han assumit tasques que abans feien les dones: cuinar, preparar begudes calentes, escombrar, anar a buscar aigua, la totalitat de les pràctiques agrícoles, etc. (Tice, 1995).

Per treure més partit de les molas, s'han creat cooperatives de dones i omekit construïdes i organitzades per elles mateixes. L'objectiu és que amb els diners que aconsegueixin de la venda de molas, puguin desenvolupar projectes localment sostenibles i que no hagin de dependre del comerç internacional.

9 DISCUSSIÓ

Tal i com hem pogut constatar, si bé la qüestió del paper sociopolític que juga el món del tèxtil queda més o menys ben definit en l'àmbit de l'apropiació dels mitjans de producció per part d'una elit, circumstància que deixa la realització de les tasques del teixit, molt probablement, en mans dels habitants de la Moleta del Remei, definir, a continuació, si qui ho fa de manera concreta són les dones, els homes o tant homes com dones resulta quelcom molt més complicat. Especialment, degut al fet que dels tres aspectes essencials que, des d'una perspectiva teòrica, hauríem d'explorar, dos d'ells, el registre funerari i el registre escrit i iconogràfic no ens poden aportar cap informació. Així doncs, tan sols ens queda l'opció de reflexionar al voltant del què la comparació etnogràfica ens pot proporcionar.

Hem consultat un total de cinc cultures: les cultures I-Kiribati, Saami, Saraguro, Navajo i Kuna. D'entre elles, la gran majoria tenen el tèxtil associat a les dones o als dos sexes. En cap dels casos estudiats els homes s'encarreguen de tot el procés. Cal puntualitzar però, que el procés tèxtil és quelcom que va més enllà del simple fet de teixir o cosir. En l'estudi d'aquestes

cultures hem vist que, moltes vegades, existeix un repartiment de feines i que, depenent del producte a teixir, la tasca es duia a terme per homes o per dones.

Per exemple, són les dones i-kiribati les que confeccionen la roba i les estores, però a l'hora de fer cordes també hi participen els homes. Amb els saraguro passa el mateix, els homes cusen roba tradicional i teixeixen la llana en telers de cintura o verticals; les dones, en canvi, cusen a màquina bruses i roba per la canalla. També amb els kuna, els homes cusen la pròpia roba i confeccionen veles i xarxes de pescar i les dones i els omekits teixeixen la roba i fan les molas.

També hem vist com, a vegades, entre homes i dones es divideixen les tasques del treball tèxtil per confeccionar una mateixa peça de roba. Per exemple, les dones saraguro filen la llana i els homes la teixeixen en telers.

Així doncs, a l'hora de determinar una divisió sexual del treball tèxtil, cal tenir en compte tant la tecnologia que s'utilitza com la peça de roba que es confecciona, així com diferenciar les tasques de tot el procés tèxtil.

També hem vist que, moltes vegades, el treball tèxtil marca la identitat d'un gènere. Per les dones saraguro, el filat és quelcom molt important per a la seva identitat. Degut a que és una tasca que ocupa moltes hores, se les pot veure sempre amb un fus i una fusaiola al damunt, filant llana. En el cas kuna tenim les molas, un producte molt representatiu per la cultura kuna i elaborat per les dones i els omekits. És un fet que cal tenir en compte en el nostre cas d'estudi. En el nostre context, només podem afirmar que la quantitat de *pondera* trobada és molt més elevada del que esperàvem. Per tant, és probable que per a un gènere concret o per a una part de la població, el tèxtil fos important, no sabem en quin sentit. Amb el registre i la informació que tenim actualment, no podem anar més enllà.

Com a complement a l'estudi d'aquestes cultures, cal tenir en compte l'article de George Murdock i Caterina Provost, "*Factors in the Division of Labor By Sex: A Cross-Cultural Analysis*" (Murdock & Provost, 1973). L'objectiu d'aquests dos antropòlegs era determinar les causes que podien influir en la divisió sexual del treball. Per fer-ho van consultar la bibliografia d'un total de 185 cultures (el total de cultures que van utilitzar per a l'estudi es troben entre les pàgines 216 i la 220 de l'article) per analitzar l'atribució sexual que tenien en diverses activitats. S'han estudiat 50 activitats dividides en les següents seccions: recollida d'aliments, producció d'aliments, preparació d'aliments, indústries d'extracció de materials, processament de matèries primeres, producció de productes manufacturats i diverses activitats tecnològiques.

Cal destacar que en l'estudi no es tenen en compte les activitats relacionades amb la cura d'infants.

Un cop exposades totes les dades, van intentar deduir per què certes activitats estan majoritàriament associades a homes i, en canvi unes altres, a dones. Segons Murdock i Provost, si una activitat està atribuïda al gènere masculí és perquè l'home té un clar avantatge respecte del gènere femení, que està en desavantatge, ja sigui a causa de factors biològics com socioculturals.

En el cas dels homes, acostumen a tenir més força física i una major capacitat de mobilització, en contraposició a les dones, que acostumen a estar lligades a la casa, a causa de la maternitat i l'atenció als infants. Les dones, generalment, duen a terme activitats que no les obliguen a allunyar-se de l'assentament i que no demanen gaire atenció, és a dir, que són molt monòtones, que no requereixen l'exposició a perills, que es poden dur a terme amb interrupcions i que es fan amb una atenció diària.

En aquestes conclusions es pot veure com, a l'hora de valorar els avantatges masculins, tenen en compte les seves capacitats físiques. En canvi, a l'hora de preguntar-se per què hi ha activitats majoritàriament adscrites a dones, ho fan lligant-les a una altra persona o als infants i als entrebancs que això suposa, sense valorar quines capacitats inherents a les dones poden ser positives per a aquestes activitats.

D'altra banda, només es tenen en compte dos gèneres: el masculí i el femení. Precisament des de l'arqueologia del gènere s'aposta per contemplar altres gèneres i no intentar imposar la pròpia divisió binària que hem aplicat a la societat occidental.

Tot i així, el recull d'activitats i cultures que fan és quelcom objectiu i comprèn un volum d'informació molt gran. És per això que hem cregut convenient tenir en compte aquest article.

En aquest treball ens interessa centrar-nos en les activitats relacionades amb el tèxtil, és a dir, la confecció de xarxes, de cordes, de catifes, de teixits amb teler i de roba.

A l'article confeccionen dos tipus de taules. En la primera (Taula 2) exposen l'assignació sexual que han fet les cultures a les diferents activitats. En aquesta taula podem veure com la confecció de xarxes i de cordes la duen a terme més habitualment els homes que les dones. En canvi, en les altres quatre activitats hi predominen les dones, sobretot en la confecció de roba i el filat.

Activitat	Només homes	Predominantment homes	Homes i dones per igual	Predominantment dones	Només dones
Confecció de xarxes	42	2	5	1	15
Confecció de cordes	62	7	18	5	19
Confecció de mantes	30	4	9	5	55
Teixit en teler	24	0	6	8	50
Confecció de roba	16	4	11	13	78
Filat	7	3	4	5	72

Taula 2 Assignació sexual de les activitats en les 185 societats estudiades. Font: Murdock & Provost, 1973: 207, Taula 1.

En la segona taula (Taula 3) mostren l'índex de participació masculina en diferents activitats, diferenciant sis regions etnogràfiques. Podem veure com en el cas africà els homes tenen una participació molt més elevada que en la resta de regions. En el cas Mediterrani, la regió que ens pertoca per al nostre estudi, les dones tenen més participació que els homes, sobretot pel que fa a la confecció de roba i el filat. Cal puntualitzar que, per a la confecció de cordes, la participació masculina és més important.

Activitat	Àfrica	Mediterrani	Est Euràsia	Pacífic insular	Nord Amèrica	Sud i Centre Amèrica
Confecció de xarxes	100.0	50.0	57.8	68.4	72.1	57.1
Confecció de cordes	80.0	76.7	66.7	71.2	53.5	72.7
Confecció de mantes	54.2	45.6	50.0	17.8	6.3	63.6
Teixit en teler	100.0	40.0	16.8	2.9	12.5	17.0
Confecció de roba	62.5	28.3	13.3	6.5	14.3	26.7
Filat	47.6	11.8	1.2	25.0	11.1	9.2

Taula 3 Índex de participació masculina en diferents activitats segons la regió etnogràfica. Font: Murdock & Provost, 1973: 209, 210, Taules 4 i 5.

Tenint en compte aquestes dades, determinen que la confecció de xarxes i cordes és una activitat quasi masculina, ja que majoritàriament estan associades a homes i la seva atribució al gènere femení és molt poc comuna. Pel que fa a la confecció de catifes i roba, així com el teixit en telers, són activitats que són atribuïdes tant a homes com a dones, segons la cultura. Finalment, el filat s'ha considerat una activitat quasi femenina.

10 CONCLUSIONS

El resultat del nostre treball demostra, si es compara amb les atribucions de gènere habitualment realitzades en gran mesura en l'àmbit de l'estudi de la protohistòria peninsular antiga en la nostra zona d'estudi i en la forma com aquestes s'han produït, que el treball tèxtil ha estat sovint atribuït al gènere femení en aquest àmbit sense seguir criteris ni metodologia pròpiament científics, ni tampoc aplicant cap marc teòric adient. En canvi, la majoria dels autors han tendit sistemàticament a l'ús d'apriorismes i al presentisme a l'hora d'abordar aquesta qüestió. Aquesta atribució acrítica s'accentua en l'estudi de societats com la nostra, on hi manquen tant el registre escrit com l'iconogràfic. El tèxtil no només s'ha assignat quasi automàticament a les dones, sinó que en general no s'hi ha donat la importància que moltes vegades podia haver tingut per a aquella societat, de la mateixa manera com s'ha fet amb les activitats de manteniment en general.

Des de l'arqueologia tèxtil i, sobretot, des de l'arqueologia del gènere, s'ha intentat canviar aquesta dinàmica. Aquesta última disciplina ha proposat tres registres sobre els quals ens podem basar per fer una atribució sexual de les activitats que es duen a terme en una societat: el registre funerari, el registre escrit i iconogràfic i la comparació etnogràfica.

En el nostre context d'estudi, cap dels dos primers ens és útil. Només hem pogut basar l'estudi en la comparació etnogràfica, cosa que, per si sola, no ens aporta cap tipus de conclusió definitiva ni convincent. Tot i així, ens parla de les possibilitats davant les quals ens podem trobar.

Com dèiem a l'inici del treball, el nostre objectiu principal és determinar la divisió sexual del treball tèxtil al CSJ. Basant-nos en les dades que hem pogut estudiar provinents de l'etnologia, i tenint en compte el nostre context d'estudi i l'entorn mediterrani del moment, podríem arribar a proposar com a probable que fossin les dones les encarregades del treball tèxtil al CSJ. Tot i així, amb el registre que tenim actualment, cal afirmar de manera igualment rotunda que és tracta d'una afirmació sense una base prou ferma, que no podem confirmar amb total seguretat. Així doncs, seguint el mètode científic i per no transmetre una imatge equivocada de la comunitat que vivia al CSJ, és un aspecte de la societat que cal deixar clarament en clau d'interrogant, a l'espera de noves dades que ens puguin confirmar o desmentir aquesta primera hipòtesi. Les dades disponibles, doncs, no permeten, en l'estat actual de la recerca i malgrat l'extraordinària riquesa del registre arqueològic del CSJ en relació a l'àmbit del treball del tèxtil, afirmar si al davant dels telers d'aquests assentaments s'hi asseien dones, homes, o bé homes i dones indistintament. Anar més enllà d'això suposaria fer parlar al registre molt més enllà del que realment ens pot arribar a indicar, ara com ara.

També hem vist com el conjunt de *pondera* de Sant Jaume és excepcional en nombre, superant amb escreix la resta de conjunts de pesos de teler documentats fins ara al nord-est de la península Ibèrica durant la primera edat del ferro. La seva excepcionalitat no només ve donada per la quantitat d'aquests, sinó pel fet que, molt probablement, no s'utilitzaven en el mateix jaciment, sinó a la Moleta del Remei. Si aquesta afirmació fos certa, estariem davant d'un cas d'apropiació dels béns de producció del tèxtil. Aquest fet ens parla de la gran importància que molt probablement tenia el tèxtil pel CSJ. No només el tèxtil, sinó les persones que feien els teixits. Davant aquest anàlisi se'ns obren moltes preguntes. Aportava estatus a la persona que fabricava el teixit? Si estava associat a un gènere concret, marcava la seva identitat a causa de la importància que té el tèxtil dins d'aquesta societat? Preguntes que, pel moment, no podem

respondre, però que obren vies molt interessants d'anàlisi de cara al futur, a mida que els treballs d'excavació vagin proporcionant noves dades.

L'altre objectiu del nostre treball era fer una reflexió crítica sobre l'atribució quasi directe que habitualment es fa del treball tèxtil a les dones en contextos pre i protohistòrics, sense que, sovint, un registre determinat ho demostrï. Gràcies a la comparació etnogràfica ha quedat palès que existeix una infinitat de possibilitats d'atribució de gènere, depenent de la part del procés tèxtil que s'estudiï, del tipus de teixit que es confeccioni, del context geogràfic, etc. Per altra banda, sabent els tipus de registre que ens poden dur a fer una atribució sexual de tasques (funerari, escrit, iconogràfic i la comparació etnogràfica com a complement), caldrà que molts estudis fets fins ara es replantegin certes afirmacions referents a l'atribució sexual del treball.

És necessari deslliurar-nos dels apriorismes i del presentisme en la nostra recerca arqueològica. Seguir el mètode científic és cabdal per poder dur a terme una recerca que representi amb rigor les societats del passat. I si no tenim suficient base documental per poder fer una afirmació, com és el d'aquest cas d'estudi, deixar-ho en interrogant és l'actuació no només més sincera, sinó també, i sobretot, la més correcta des d'un punt de vista científic.

11 BIBLIOGRAFIA

- Adovasio, M. (2000). Style, basketry and basketmakers: agency concretized in a perishable medium. En Water-Rist, A., Cluny, C., McNamee, C. and Steinbrenner, L.L. (eds.), *Art for Archaeology's Sake: Material Culture and Style across the Disciplines*. Proceedings of the 33rd Annual Chacmool Conference. Calgary, Canada. Chacmool Archaeological Association of the University of Calgary,
- Adovasio, M., Hyland, D. C., & Soffer, O. (1998). Moravia: New Insights into the Origin and Nature of the Gravettian. En *Models and Reconstructions in Anthropology and Archaeology*. Brno, Czech Republic: Institute of Archaeology, Masaryk University.
- Adovasio, J. M., Hyland, D. C., & Soffer, O. (2000). The "Venus" Figurines: Textiles, Basketry, Gender, and Status in the Upper Paleolithic. *Current Anthropology*, 41(4), 511-537.
- Adovasio, M., Hyland, D. C., & Soffer, O. (2000). The Well-Dressed Venus: Women's Wear ca. 27.000 BP. *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, 1(1), 37-47.
- Alfaro, C. (1984). *Tejido y cestería en la Península Ibérica: historia de su técnica e industrias desde la prehistoria hasta la romanización*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Español de Prehistoria.
- Alfaro, C., Wild, J. P., & Costa, B. (2004). *Purpureae vestes: actas del I Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en Época Romana (Ibiza, 8 al 10 de noviembre)*. Valencia: Consell Insular d'Eivissa i Formentera, Universitat de València.
- Álvarez, L., Andrés, J., Font, L., Garcia i Rubert, D., Mateu, M., & Saorin, C. (en premsa). Weaving power during the early Iron Age (c. 650-575 BC). Evidence of production from the Sant Jaume Complex (Alcanar, Catalonia, Spain). En *Making Cities. Economies of production and urbanisation in Mediterranean Europe 1000-500 BCE (18-19 May 2017)*. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research.
- Anawalt, P. R. (1997). A comparative analysis of the costumes and accoutrements of the Codex Mendoza. En F. Berdan & P. R. Anawalt (Ed.), *The Codex Mendoza* (p. 103-150). Berkeley: University of California Press.
- Anawalt, P. R. (1998). They came to trade exquisite things: ancient West Mexican-Ecuadorian contacts. En R. F. Townsend (Ed.), *Ancient West Mexico: Art and Archaeology of the Unknown Past* (p. 233-250). Chicago: Art Institute of Chicago.
- Anderson, M. (1978). *Saami Ethnoecology: Resource Management In Norwegian Lapland*. Ann Arbor, Michigan: University Microfilms International.
- Andersson, E. (2007). Engendering Central Places: some aspects of the organisation of textile

- production during the Viking Age. En A. Rast-Eicher & R. Windler (Ed.), *Archäologische Textilefunde, NESAT IX* (p. 148-153). Ennenda: ArcheoTex.
- Andersson, E. (2010). The Basics of Textile Tools and Textile Technology: from fibre to fabric. En M.-L. B. Nosch & C. Michel (Ed.), *Textile Terminologies in the Ancient Near East and Mediterranean from the Third to the First Millennia BC* (p. 10-22). Oxford: Oxbow Books in association with de Centre for Textile Research.
- Andersson, E., Frei, K. M., Gleba, M., Mannering, U., Nosch, M. L., & Skals, I. (2010). Old textiles - New possibilities. *European Journal of Archaeology*, 13(2), 149-173.
- Andersson, E., & Mannering, U. (2016). Textiles. En M. Harlow (Ed.), *A Cultural History of Dress and Fashion in Antiquity* (p. 13-35). Bloomsbury Academic.
- Andrade, J. M., Mosquera, H. L., & Armijos, C. (2017). Ethnobotany of Indigenous Saraguros: Medicinal Plants Used by Community Healers «Hampiyachakkuna» in the San Lucas Parish, Southern Ecuador. *Hindawi*, 2017, 1-20.
- Aranburu, A., Camarero, C., Echazarreta, A., Gómez Díez, F., González García, A., Hernández Hernández, H., ... Sigari, D. (2018). Monográfico: Arqueología, género, sexo y sexualidad. *Revista Arkeogatzte*, 8, 7-17.
- Aranegui, C. (1996). Signos de rango en la sociedad ibérica. Distintivos de carácter civil y religioso. *Revista de Estudios Ibéricos*, 2, 91-122.
- Barber, E. (1991). *Prehistoric Textiles*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Barber, E. (1999). *The Mummies of Ürümchi*. New York: Norton.
- Bea, D., Diloli, J., Garcia i Rubert, D., Gracia Alonso, F., Moreno, I., Rafel, N., & Sardà, S. (2008). Contacte i interacció entre indígenes i fenicis a les terres de l'Ebre i del Sénia durant la primera edat del ferro. En *Simposi d'Arqueologia d'Alcanar Contactes. Indígenes i fenicis a la Mediterrània Occidental entre els segles VIII i VI a.n.e* (p. 135-169). GRAP i Ajuntament d'Alcanar.
- Belote, J. (1984). *Changing Adaptive Strategies Among The Saraguros Of Southern Ecuador*. Michigan: University Microfilms International.
- Belote, J., & Belote, L. (1981). Development in Spite of Itself: The Saraguro Case. En N. Whitten (Ed.), *Cultural Transformations and Ethnicity in Modern Ecuador* (p. 450-476). Illinois: University of Illinois Press.
- Bertelsen, R., Lillehammer, A., & Næss, J.-R. (1987). Were they all men? An examination of sex roles in prehistoric society. En *Workshop held at Utstein Kloster, Rogaland, 2-4 November 1979 (NAM-forskningsseminar nr. 1)* (p. 101). Stavanger, Noruega: Arkeologisk museum i Stavanger.

- Brandenburgh, C. R. (2010). Early medieval textile remains from settlements in the Netherlands. An evaluation of textile production. *Journal of Archaeology in the Low Countries*, 2, 41-79.
- Brubaker, L., & Smith, J. M. H. (2004). *Gender in the Early Medieval World: East and West*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brumfiel, E. M. (1991). Weaving and cooking: women's production in Aztec Mexico. En J. M. Gero & M. W. Conkey (Ed.), *Engendering Archaeology* (p. 224-251). Oxford: Blackwell.
- Brumfiel, E. M. (1996). The quality of tribute cloth: the place of evidence in archaeological argument. *American Antiquity*, 61(3), 453-462.
- Brumfiel, E. M., & Earle, T. (1987). Specialization, exchange and complex societies: an introduction. En E. Brumfiel & T. Earle (Ed.), *Specialization, Exchange, and Complex Societies* (p. 1-9). Cambridge: Cambridge University Press.
- Chapman, J. C. (1982). The secondary products revolution and the limitations of the Neolithic. *Bulletin of the University of London Institute of Archaeology*, 11, 119-141.
- Cintas, M. (2012). Género y Arqueología: un esquema de la cuestión. *Estrat Crític*, 6, 177-187.
- Colomer, E., González Marcén, P., Montón, S., & Picazo, M. (1999). *Arqueología y teoría feminista: estudios sobre mujeres y cultura material en arqueología*. Barcelona: Icaria.
- Colomer, E., González Marcén, P., Montón, S., Picazo, M., & Sanahuja, E. (1992). Arqueología de las mujeres. En *Reunión de Arqueología Teórica*. Santiago de Compostela.
- Conkey, M. W., & Spector, J. D. (1984). Archaeology and the Study of Gender. *Advances in Archaeological Method and Theory*, 7, 1-38.
- Costin, C. L. (1990). Craft specialization: issues in defining, documenting and explaining the organization of production. En M. Schiffer (Ed.), *Archaeological Method and Theory* (p. 1-56). Tucson: University of Arizona Press.
- Costin, C. L. (1993). Textiles, Women, and Political Economy in Late Prehispanic Peru. *Research in economic anthropology*, 14, 3-28.
- Costin, C. L. (1995). Cloth Production and Gender. En C. R. Ember, M. Ember, & P. N. Peregrine (Ed.), *Research Frontiers in Anthropology*. Prentice Hall.
- Costin, C. L. (1996). Exploring the Relationship Between Gender and Craft in Complex Societies: Methodological and Theoretical Issues of Gender Attribution. En *Gender and*

- Archaeology* (p. 111-140). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Costin, C. L. (1998). Housewives, Chosen Women, Skilled Men: Cloth Production and Social Identity in the Late Prehispanic Andes. *Archeological Papers of the American Anthropological Association*, 8(1), 123-141.
- Costin, C. L. (2013). Gender and Textile Production in Prehistory. En D. Bolger (Ed.), *A Companion to Gender Prehistory* (p. 180-202). Hoboken NJ: Wiley-Blackwell.
- Crowfoot, E., Pritchard, F., & Staniland, K. (1992). *Textiles and Clothing c. 1150–c. 1450: Medieval Finds from Excavations in London*. Londres: Mus. London.
- De Smidt, L. S. (1984). *Among The San Blas Indians Of Panama, Giving A Description Of Their Manners, Customs And Beliefs*. Troy, New York: Autopublicat.
- Drooker, P., & Webster, L. (Ed.). (2000). *Beyond Cloth and Cordage: Current Approaches to Archaeological Textile Research in the Americas*. Salt Lake City: University Utah Press.
- Dutton, B. P. (1976). *Navahos and Apaches: the Athabascan peoples*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Escoriza, T., & Sanahuja, E. (2005). La prehistoria de la autoridad y la relación. Nuevas perspectivas de análisis para las sociedades del pasado. En M. Sánchez Romero (Ed.), *Arqueología y género* (p. 109-140). Granada: Universidad de Granada.
- Gándara, M. (2006). La inferencia por analogía: más allá de la analogía etnográfica. En CSIC, Universitat Autònoma de Barcelona, & Institut Milà i Fontanals. Departament d'Arqueologia i Antropologia (Ed.), *Etnoarqueología de la Prehistoria: más allá de la analogía* (p. 13-24). Madrid: CSIC.
- Garcia i Rubert, D. (2001). El patrimoni arqueològic de la vila d'Ulldecona: situació actual i propostes generals de desenvolupament econòmic sostenible a partir de la seva explotació. *Rails, Revista del Centre d'Estudis d'Ulldecona*, 17, 10-25.
- Garcia i Rubert, D. (2005). *El Poblament del primer ferro a les terres del riu Sénia: els assentaments de La Moleta del Remei, Sant Jaume, La Ferradura i La Cogula durant els segles VII i VI a.n.e.* Universitat de Barcelona, Barcelona.
- Garcia i Rubert, D. (2011). Nuevas aportaciones al estudio de los patrones de asentamiento en el nordeste de la Península Ibérica durante la Primera Edad del Hierro. El caso del Complejo Sant Jaume. *Trabajos de Prehistoria*, 68(2), 331-352.
- Garcia i Rubert, D., Font, L., Mateu, M., Montañés, M. C., Moreno, I., & Valldepérez, M. (2014). La Ferradura (Ulldecona, Montsià), 40 anys després. Primers resultats de la fase moderna d'excavacions. En *La transició bronze final-1a edat del ferro en els Pirineus i territoris veïns. XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Pugicerdà-Congrés*

Nacional d'Arqueologia de Catalunya (novembre 2011). (p. 275-283). Institut d'Estudis Ceretans.

Garcia i Rubert, D., & Gracia, F. (1998). Un conjunto de pondera procedentes del yacimiento preibérico de la Ferradura (Uldecona, Montsià, Tarragona). *Pyrenae Revista de Prehistòria i Antiguitat de la Mediterrània Occidental*, 29, 205-225.

Garcia i Rubert, D., Gracia, F., Font, L., Mateu, M., & Moreno, I. (2015). Genesis and Development of the First Complex Societies in the Northeastern Iberian Peninsula During the First Iron Age (7th-6th Centuries BC). The Sant Jaume Complex (Alcanar, Catalonia). En P. M. Militello & H. Ö niz (Ed.), *Proceedings of the 15th Symposium on Mediterranean Archaeology (SOMA)* (Vol. I, p. 445-452). Universitat de Catània. Catània: BAR International Series.

Garcia i Rubert, D., Gracia, F., & Moreno, I. (2016). *L'assentament de la primera edat del ferro de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)*. Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona.

Garcia Ventura, A. (2012). *El trabajo y la producción textil en la Tercera Dinastía de Ur*. Universitat Pompeu Fabra.

Gero, J. M., & Conkey, M. W. (Ed.). (1991). *Engendering archaeology: women and prehistory*. Oxford [etc.]: Blackwell.

Gillis, C., & Nosch, M.-L. B. (2007). *Ancient textiles. Production, Craft and Society : Proceedings of the First International Conference on Ancient Textiles, held at Lund, Sweden, and Copenhagen, Denmark, on March 19-23, 2003 / edited by Carole Gillis and Marie-Louise B. Nosch* (Oxbow Book). Oxford: Oxbow Books.

Gleba, M. (2008). *Textile Production in Pre-Roman Italy. Ancient Textile Series* (Vol. 4). Oxford: Oxbow Books.

González Marcén, P., Montón, S., & Picazo, M. (2007). Continuidad y cambio social en la cultura material de la vida cotidiana. *Complutum*, 18, 175-184.

González Marcén, P., & Picazo, M. (2005). Arqueología de la vida cotidiana. En M. Sánchez Romero (Ed.), *Arqueología y género* (p. 141-158). Granada: Universidad de Granada.

Good, I. (2001). Archaeological Textiles: A Review of Current Research. *Annual Review of Anthropology*, 30(1), 209-226.

Guérin, P. (1999). Hogares, Molinos, Telares... El Castellet de Bernabé y sus ocupantes. *Revista del S.A.E.T.*, 85-99.

Izquierdo Peraile, I., & Pérez Ballester, J. (2005). Grupos de edad y género en un nuevo vaso del Tossal de Sant Miquel De Lliria (València). *Sagvntvm*, 37, 85-103.

- Jakes, K. A., & Ericksen, A. G. (1997). Socioeconomic implications of prehistoric textile production in the eastern woodlands, materials issues. En P. Vandiver, J. Druzik, J. F. Merkel, & J. Stewart (Ed.), *Material Issues in Art and Archaeology. 5th Annual Symposium* (p. 281-286). Pittsburg.
- Janaway, R. C., & Coningham, R. A. E. (1995). A review of archaeological textile evidence from South Asia. *South Asian Studies*, 11, 157-174.
- Jørgensen, L. (1992). *Northern European Textiles until AD 1000*. Århus, Denmark: University Press.
- Jørgensen, L. (1999). Textiles in European archaeology. En *6th NESAT Symp. 7, Borås, Sweden, 1996*. Göteborg: Göteborg University.
- Kaeppler, A. (2008). *The Pacific Arts of Polynesia and Micronesia*. Oxford: Oxford University Press.
- Koch, G. (1986). *The Material Culture of Kiribati*. Suva, Fiji: Institute of Pacific Studies of the University of the South Pacific.
- Kuttruff, J. T. (1988). *Textile attributes and production complexity as indicators of Caddoan status differentiation in the Arkansas Valley and southern Ozark regions*. Ohio State University.
- Lozano, S. (2014). *Las actividades de mantenimiento en Creta durante la Edad del Bronce*. Universitat Pompeu Fabra.
- Maluquer, J. (1983). *El poblado paleoibérico de la Ferradura: Uldecona, Tarragona*. Barcelona: CSIC-Universitat de Barcelona.
- Marshall, D. S. (1950). *Cuna Folk: A Conceptual Scheme Involving The Dynamic Factors Of Culture, As Applied To The Cuna Indians Of Darien*.
- Mateu, M. (2015). *Estudi de la terra crua durant la primera edat del ferro al nord-est de la península Ibèrica des de les perspectives micromorfològica i tipològica. Els materials del jaciment de Sant Jaume (Alcanar, Montsià)*. Universitat de Barcelona.
- McCorrison, J. (1997). The fiber revolution. *Current Anthropology*, 38(4), 519-550.
- Michel, C., & Nosch, M.-L. B. (2010). *Textile terminologies in the ancient Near East and Mediterranean from the third to the first millennia BC*. Oxford: Oxbow Books in association with de Centre for Textile Research.
- Miller, F. C. (1966). The Economic Activities of a Gilbertese Chief. En M. J. Swartz, V. W. Turner, & A. Tuden (Ed.), *Political Anthropology* (p. 155-173). Chicago: Aldine Publishing.

- Montón, S., & Lozano, S. (2012). La arqueología feminista en la normatividad académica. *Complutum*, 23(2), 163-176.
- Moret, P. (2006). *Iberos del Matarraña: investigaciones arqueológicas en Valdehormo, Calaceite, Cretas y La Fresneda (Teruel)*. Al-Qanis. Madrid: Alcañiz: Taller de Arqueología.
- Murdock, G. P., & Provost, C. (1973). Factors in the Division of Labor By Sex: A Cross-Cultural Analysis. *Ethnology*, 12(2), 203-225.
- Newcomb, F. J. (1964). *Hosteen Klah: Navaho Medicine Man and Sand Painter. The Americas*. Norman: University of Oklahoma Press.
- Nosch, M.-L. B. (2000). The Women at Work in the Linear B Tablets. En L. Lovén & A. Strömberg (Ed.), *Gender, Cult and Culture in the Ancient World from Mycenae to Byzantium: Proceedings of the 2nd Nordic Symposium on Gender and Women's history in Antiquity* (p. 12-26). Helsinki: SIMA-PB 166.
- Nosch, M.-L. B. (2001). The Textile Industry at Thebes in the Light of the Textile Industries at Pylos and Knossos. *Sborník Prací Filozofické Fakulty Brněnské Univerzity Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunensis*, 6-7, 179-191.
- Ortiz, J., Alfaro, C., Turell, L., & Martínez García, M. J. (2016). *Textiles, cestería y tintes en el mundo mediterráneo antiguo: actas del V Symposium Internacional sobre Textiles i Tintes en el MEditerráneo Antiguo (Montserrat, 19-22 March, 2014)*. València: Universitat de València.
- Pelto, P. (1962). *Individualism In Skolt Lapp Society*. Helsinki: Finish Antiquities Society.
- Picazo, M. (1997). Hearth and home: the timing of maintenance activities. En *Invisible People and Processes* (p. 59-67). Londres: Leicester University Press.
- Rafel, N. (2007). El textil como indicador de género en el registro funerario ibérico. *Treballs d'Arqueologia*, 13(november), 115-146.
- Reeder, E. D. (1995). *Pandora: Women in Classical Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Rowlandson, J. (1998). *Women and Society in Greek and Roman Egypt: A Sourcebook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubinson, K. S. (1990). The Textiles from Pazyryk. A Study in the Transfer and Transformation of Artistic Motifs. *Expedition*, 32(1), 49-60.
- Ruiz de Haro, M. I. (2017). *Presupuestos teóricos para una Arqueología Textil. Artes y tecnologías textiles en el Mediterráneo Occidental durant el Bronce Final-Hierro I*.

Universidad de Granada.

- Sanahuja, E., & Picazo, M. (1989). Los estudios de las mujeres a lo largo de la Prehistoria y en la Antigüedad clásica. *Arqueocrítica*, 1(1), 32-37.
- Sánchez Romero, M. (2005). Género y arqueología: una nueva síntesis. En M. Sánchez Romero (Ed.), *Arqueología y género* (p. 13-51). Granada: Universidad de Granada.
- Shepardson, M., & Hammond, B. (1970). *The Navajo Mountain Community: Social Organisation and Kinship Terminology*. Berkeley: University of California Press.
- Sheratt, A. (1981). Plough and pastoralism: aspects of the secondary products revolution. En I. Hodder, G. Issacs, & N. Hammond (Ed.), *Pattern of the Past: Studies in Honour of David Clarke* (p. 261-305). Cambridge: Cambridge University Press.
- Sørensen, M. L. S. (2000). *Gender Archaeology*. Cambridge: Polity Press.
- Syring, D. (2014). *With the Saraguros: the blended life in a transnational world*. Austin: University of Texas Press.
- Tice, K. E. (1995). *Kuna Crafts, Gender, and the Global Economy*. Austin: University of Austin Press.
- Tricomi, A. R. (2014). Textile Archaeology in Roman Venetia. *Archaeological Textiles Review*, 56, 78-81.
- Vincent, J. M. (1995). Problemas teóricos de la arqueología de la muerte: una introducción. En Concello de Xinzo de Limia (Ed.), *Arqueoloxía da morte na Península Ibérica desde as orixes ata o Medievo* (p. 13-31). Xinzo de Limia.
- Vizcaino, D., Barrachina, A., Hernández García, F. J., & Agustí, B. (2010). *La Necrópolis de Sant Joaquin de la Menarella (Forcall, Castellón). La práctica de la incineración en la comarca de Els Ports*. Valencia: Generalitat Valenciana.
- Walton, P., & Wild, J. P. (Ed.). (1990). Textiles in northern archaeology. En *NESAT III Textiles Symposium York*. Londres: Bulletin of the University of London Institute of Archaeology.
- Williams, D. (1983). Women on Athenian Vases: Problems of Interpretation. En A. Cameron & A. Kuhrt (Ed.), *Images of Women in Antiquity* (p. 92-106). Detroit: Wayne State University.
- Wright, R. P. (1991). Women's Labor and Pottery Production in Prehistory. En J. M. Gero & M. W. Conkey (Ed.), *Engendering Archaeology* (p. 194-223). Oxford: Blackwell.

12 WEBGRAFIA

Ajuntament d'Alcoi. (2006). Ajuntament d'Alcoi. Recuperat 2 maig 2019, de <https://www.alcoi.org/>

Concello de Cualedro. (2019). Concello de Cualedro - Patrimonio. Recuperat 8 juny 2019, de <http://www.cualedro.es/patrimonio/esp-castro-saceda1.html>

elMundo. (2018). “No vamos a dejar perder la tradición de molas tule kuna” | El Mundo. Recuperat 18 maig 2019, de <https://www.elmundo.com/noticia/-No-vamos-a-dejar-perder-la-tradicion-de-molas-tule-kuna-/372940>

Getzwiller, G., & Getzwiller, S. (2010). Navajo Rugs Blankets. Recuperat 12 maig 2019, de <https://www.navajorug.com/>

May, M. A., & Murdock, G. P. (2008). eHRAF World Cultures. Recuperat 1 maig 2019, de <https://ehrafworldcultures.yale.edu/ehrafe/>

Whyte, P. (2015). • Republic of Kiribati - Peter Whyte | Professional Photographer Hobart. Recuperat 18 maig 2019, de <http://peterwhytephotography.com/2252670-republic-of-kiribati>